

Даниель Дефо

Робинзон Крузо

(роман)

Мен 1632 жылы Йорк қаласында тудым, шыққан тегім шетелден келген ауқатты, әлді кісіекен. Әкемнің туған жері Бремен қаласы. Алғашқы кезде ол Гулль қаласында тұрыпты, кәсібі саудагершілік болыпты. Бірақ күй-тұрмысы жөнделген соң, бергін келе бұл кәсібін тастап, Йоркке көшіп келеді, келісімен менің шешеме үйленіпті, шешемнің туысқандарын Робинзон дейді екен, өйткені сол жердегілердің бұрынғы ескі ат-есімдері болса керек, сондықтан мені де Робинзон деуші еді. Шынында, әкемнің аты Робинзон емес, Крейцнер еді, ағылшындардың шет тілдерді өздерінше бұрмалайтын әдеті бойынша, бізге Крузо деп ат қойды. Бұдан кейін өзімізде солай дейтін болдық және аты-жөніміз бен ата-тегімізді осылай жазатын болдық; мені өзімнің таныстарым да осылай деп атайтын болды.

Менің екі ағам болды. Біреуі Фландрияда, ағылшын үкіметінің жаяу әскерінде қызмет істеді, бір кезде сол жаяу әскер полкының командашысы аты шулы Локгарт дейтін кісі болыпты; әлгі ағамыз қызметі жаққан соң, подполковник шенін алды, бірақ содан кейін көп ұзамай, Дюнкирхен түбінде испандарға қарсы жүргізілген соғыста қаза тапты. Ал екіншісінің не болғанын білмеймін, хабар-ошарсыз жоқ болды, ақырында, өзім де соның жолын кудым, менің де қайда кетіп, қайда тұрғанымды ата-анам білмей қалған жоқ па...

Үй ішінде үшінші бала болғасын, мені ешбір өнерге үйретпеді, және өзім де өнер үйренуге ұмтылмадым, белгілі бір нәрсеге қол артпай, әуре-сарсаңмен басым қатып жүрді. Әкеміз жасы жеткен қарт адам болғанмен, қолынан келгенін аяған жоқ, әлпештеп бағып, жақсы өсірді, оқытып сауатымызды ашты, қала мектебінде оқыдым, үйде тәрбиелендім.

Әкемнің мен туралы ойы, мені заң қызметкері етіп шығару еді, бірақ менің ойым, кеме мініп кезу, су бетінде серуендеу, шетелдерді аралау, сөйтіп қызық оқиғалар көру. Міне, осыдан басқа ой менде болған емес, басқаны ойлағым да келмеді. Осы ойлаған ойды, көздеген мақсатты қалай да болса жарыққа шығаруға бел байладым, осы талапқа жан-тәніммен берілдім, әбден құмарттым. Құмартқаным сондай: айтқан сөз, берген ақыл ем болмады, құлаққа кірмеді. Әкемнің ұрысқаны да, шешемнің жалынып-жалбарынғаны да бұл талаптан қайтуға әсер ете алмады. Тағдырдың маңдайға жазып, еншіге берген қайғылы халі, ауыр тұрмысы айтқанына көндірмей, айдауына жүргізбей қойсын ба, теңізден тыс өмір маған арам болды. Тәтті өмір, жақсы тұрмыс тек қана теңізде тұрған сықылды.

Әкем ақылды, терең ойлап, кең толғайтын кісі еді, менің осындай ойға шомып әуре болып жүргенімді сезіп, өзіме ескертіп те қойған болатын. Бір күні өзінің бөлмесіне мені шақырып алды. Келсем, қабағы түксиіп, ашуланып отыр екен, бас салып кейи бастады: «Өзіңді өзің мүпталалап, сау басынды саудаға салуыңның себебі не? Тек бет алды құла түз құр қаңғырғаннан басқа осыдан табар пайдаң бар ма? Туған еліңді тастап кеткенде өзіңмен өзің болып, жақсы тұрмыс тауып, тәтті өмір сүргің келетін шығар, мүмкін, сен осыны көксейтін шығарсың. Ондай тұрмысқа және ондай дәрежеге өз елінде тұрып-ақ жетуге болады ғой. Балам, қой, ақымақ болма, айтқан тілді ал. Өзі білмеу, білгеннің тілін алмау — адасқанның ісі. Өзәзілдің азғыруына еріп, сау басынды саудаға

салма, қор боласың. Жоқ нәрсеге әуес болып, елі-жұртынан, ата-анасынан безіп, сағым қуалаушылық, артына қарап алаңдайтыны жоқ, құр тамақтың қамынан басқа түк ойламайтын, менің неме көрініп бара жатыр дейтін, кәдімгі жалаң аяқ құдың ісі немесе ұлы дәрежеге жеткісі келіп, даңқы жер жаратын аты шулы атақты адам болғысы келетін, барға мәзір, жоққа шүкір етпейтін, басын тауға, тасқа да ұрып, болған үстіне болсам екен деп аспандағы айға қол сермейтіндік іс. Бұған ең әуелі сенің күшің жетпейді, жете қойғанда да мұндай ісіңмен өз дәрежеңді өзің төмендетесің, өзіңе өзің көр қазасың, бұдан басқа табар пайда жоқ. Мен көп өмірімді басымнан кешірдім, жақсыны да жаманды да көрдім. Талай оқиғаға да араластым, тұрмыстың ашы-тұщысын да таттым. Төменгі таптың басындағы мұқтаждық, жоқшылық тұрмыс та немесе жоғарғы таптың қолындағы тәкаппарлық, ұлылық, әсіреқызыл қанадан асқан байлық тұрмыс та керегі жоқ. Ең қолайлы тұрмыс жұпыны, яғни орташа тұрмыс, ендеше саған да қажеті орта дәрежелі тұрмыс болуы керек. Орта дәрежелі тұрмыстың артықшылығын өз ғұмырының тәжірибелері анықтады. Сондай тұрмысты басқалар көксейді, айта берсең корольдардың өзі де сондай тұрмысты көбірек қалайды. Тағдыр ұлықтарды не үшін екі белгінің арасына қоймады екен деп айтып отырады, екі белгіміз жоқшылық пен ұлылықтың ортасы.

Данышпан адамдар да ортаны жақтайды, орта дәрежелі тұрмысты нағыз барып тұрған бақыт құсы деп таниды, сондықтан да олар құдайға ғибадат қылғанда — «Әй, алла, маған жоқшылықты да, байлықты да жіберме», — деп тілейді.

Балам, өзің байқап қарашы, тұрмыстағы нендей жаманшылықтың бәрі де төменгі тап пен жоғарғы таптың басында болады, ондай жаманшылықтан орта дәрежелі тұрмыстағылар көбінесе аман болады, олар басқалардан гөрі ауру-сырқаудан да, пәле-жаладан да қағыс болады. Орта дәрежелі тұрмыс — өсіп, өркендеу үшін, барлық тұрмысты шаттыққа өткізу үшін және татулық үшін өте жағымды тұрмыс болады, шыдамдылық, қанағаттылық, денсаулық, тыныштық, рух, қоғамшылдық, түрлі қызық және де басқа қуанышты халдер бәрі де осыдан табылады. Орта тұрмыстағылар әлі келмейтін ауыр еңбекті істемейді, бір тілім нан үшін құлдыққа сатылмайды, ұшы-қиырына жете алмай әуре болып, адасқан жағдайынан шығамын деп зыр жүгіріп аласұрмайды, ұлықшылдықтың отына шыжымайды, ол адам өз өмірін жайымен баптап рақатта өткізеді».

Мұнан кейін кішкене кідіріңкіреп: «Шырағым, балалық қылма, босқа адаспа, өз басыңды өзін қиыншылықтың құлдығына ұстап берме; сен неден қысыласың, бір үзім нанға зар болып жүрген жоқсың, ондай халді көрген де емессің. Балам, сен адасып жүрсің, сенің ойлаған ойың, талабың, түспекші жолың бәрі де зиянды; сенің түсетін жолың жаңағы мен айтқан жол, осы жолға түсуіңе өзім көмектесейін, қолдан келген жәрдемнің бәрін істейін, егер адасқан бағыттан қайтпасаң онда өз обалың өзіңе, маған өкпелеме, өзіңе өзің өкпеле, мен аталық борышымды өтедім», — деді. Қысқасы не керек, егер мен үйде қалатын болсам, әкемнің айтуынша орташа тұруым керек болды, ол менің сапар шегуімді қостап, ажалыма ортақтаса алмайтындығын айтты. Сөзін бітіре келіп: «Шырағым, үлкен ағаң да өзінше кеткен, айтқан тілді алмаған, ақырында не болды, соғыста оққа ұшты, опат болды. Балам, осы бетіңнен қайтпасаң, сен соның жолын құшасың, бір шіріген жұмыртқа болып қарға-құзғынға жем боласың. Қор боласың, құрмасың, жоқ, балам, мен саған рұқсат бере алмаймын, рұқсат жоқ. Егер айтқан тілімді алмай жүзімді жыртып, сағымды сындырып, жер соқтырып кетемін дейтін болсаң, амал бар ма, жолың ашық. Бір кезде әкеңнің айтқаны есіңе түсер, өкінерсің, әттең, адасқан екенмін дерсің, бірақ не пайда, шырағым, қысылған жерде қол беріп, көмектесер жан адам болмас, — деді.

Қалған сөзін аяқтауға әкемнің шамасы келмеді, жүрегі қысылып, тілі күрмеліп, сөйлеуге аузы жуыспады, еңіреп жылады, көзінен бұршақтап аққан жасы бетін жуды, сорғалап алдына келіп төгілді.

Әкемнің сөзі іші-бауырымды елжіретті, (әрине, ондай сөз кімді елжіретпейді). Айтқан ақылы ұнады, көңіліме қонды. Көптен бері көксеген талаптан қайттым. Шетелдерге сапар шегуді қойдым, неде болса әкемнің айтқанындай өз елімде қалып өмір сүруге мойын ұсындым, уәде бердім.

Бірнеше күн өтті, берген уәдеден жаңылдым, серттен тайдым, баяғы қиял қайта басты, өтінгенмен рұқсат етпейтіні өзіме мәлім, енді неде болса үй ішіне көрінбей жасырынып қашуға айналдым. Бірақ асығыстық еткенім жоқ. Әлі де болса ата-ананың рұқсатын сұрайын, алдарынан өтейін деген ой түсті. Бір күні шешемді оңаша шығарып алып бастағы қиялымды, көңілдегі ойымды қалдырмастан түгел ақтарып, шет жұрттарды көргім келетіндігімді айттым:—«Егер мен тап осы күні бір іске кіріскенмен бәрібір оны түптеп шығара алатын емеспін, одан да әкем маған рұқсат етсін, жолыма бөгеу болмасын, әйтпесе, амалым бар ма, рұқсатсыз-ақ жүре беремін» — дедім.

«Жасым қазір он сегізге келді, ендігі жерде маған өнер үйрену, заң қызметкері болып дайындалу қиынға соғады, мен бір жұмысқа бастан таныспай, дәмін татпай, құр кеудемен киліккенмен еш нәрсе шықпайды, шықпайтындығын өзім білем, ақырында амалсыздан маған теңізге кетуге тура келеді. Апа, сенен менің өтінішім, менің осы сөзімді әкеме айт, үгітте, көндірі, маған рұқсат етсін, мен ең болмаса тәжірибе ретінде барып қайтайын. Егер ондай тұрмыс ұнамаса үйге қайтып келейін, басқа ешқайда шықпайын» — дедім.

Менің айтқан сөздерім шешеме ұнамады, шаншудай қадалды:—«Бұл сөзді әкеңе айтудың қажеті жоқ, бәрібір көнбейді, көнбейтіні ол саған тиестің пайданы да, зиянды да жақсы біледі, сондықтан мені қинама» — деді. — Әуелі әкеме уәде беріп, оны тағы қайта қозғағаныма шешем таң қалды.— «Бұл талаптан қайттым деп әкеңе уәде бердің, әкең іші-бауыры елжіреп, шын жүрегімен ақылын айтты. Егер сен өзіңді өзің құртқың келсе, оған кім ара тұра алады; бірақ мен де, әкең де сенің бұл талабыңды жүзеге асыруға рұқсат ете алмаймыз; мен сенің қазаға ұшырауыңа көмектесе алмаймын, ал әкең қарсы болған кезде, осы талабыңды орында деген шешем еді деп айтуыңа ешқандай қақың жоқ!» — деді.

Шешем менің өтінішімді әкеме айтпаймын десе де, түгін қалдырмай бәрін айтыпты, сұрастырып артынан білдім. Әкем қынжылып:«Бала өз жерінде қалса бақытты болар еді, егер шетке кетсе құриды, менің рұқсатым жоқ, тыңдамаса жүре берсін» — деп жауап беріпті.

Мұнан кейін жылға жақын уақыт өтті. Осы өткен мерзімнің ішінде ешбір іске кіріспедім, бұл жөніндегі ұсыныстардың ешқайсысын қабыл алмадым, жастан ынтық болған талабымды аяқтауға кедергі жасап, менің жаратылысымның жетектеген тұрмысына қарсы болғандары үшін, әке-шешеме ренжідім, күйіндім.

Бір күні жолым түсіп Гуль қаласына келдім, бұл сапар қашып-пысам деген тіпті ойымда жоқ. Келсем, жақын бір жолдасым әкесінің кемесімен Лондон қаласына сапар шеккелі жатыр екен. Көрісіп шұқыраса кеттік, әлгі жолдасым:«Мен қазір жүргелі жатырмын, сен де менімен бірге жүр, көңіліңді көтеріп, қызық көріп қайтарсың, ешбір қиыншылығы жоқ, тыйын-пұлың шықпайды» — деп кәдімгі теңізшілердің жылмаң тіліне салып суылдатты. Я, әкемнен, я шешемнен рұқсат сұрамай, өздері біле жатар деген кісіше, ең болмаса оларға қайда кетіп бара жатқан жөнімді де айтпай, ата-ананың рұқсатын сұрап,

батасын алмай, бұл сапарымның ақырының немен тынып, неге барып соғатынын да ойламай 1651 жылы қыркүйек айының 1 күні Лондонға бара жатқан досымның кемесіне отырып кете бардым. Жас жиһанкездердің душар болып басынан кешіретін көрешектері тап менікі сықылды өте ерте басталып, және өте ұзаққа созылмаған болар деп ойлаймын. Біздің кемеміз Гумбердің сағасынан жылжып шықпай-ақ жел тұрды, қорқынышты қатты толқын көтерілді.... Бұрын-соңды теңізде болмаған соң, қалай қорыққанымды, қайтып қиналғанымды сөзбен суреттеп жеткізе алмай отырмын. Перзенттік борышымды өтемей, арсыздыққа салынып, ата-анадан безіп, оларды аяқ асты қылғаным үшін құдайдың кәріне ұшырағанымды тек енді ғана білдім. Туған-туысқандарымның айтқан ақылдары, әкемнің көз жасы, шешемнің жалынып-жалбарынғаны есіме түсті. Және ол кезде тұрақталып, белгілі бір тиянаққа жетпеген ар-ұятым: «Ата-ананың өсиетін тыңдамай, аяқ-асты еткенің үшін, және әкең жүктеген міндеттерді орындамай бұзғаның үшін сен құдай алдында күнәлісің, сен жазықтысың» дегендей, мені қатты сөкті, қорқытты, үркітті.

Жел күшейді, теңіз бетінде жардай биік толқындар қаптады, бұл сапардағы дауылды мұнан кейін көргендеріммен, немесе бірнеше күннен соң кездескен дауылдармен салыстырғанда әрине, ойыншық деп айтуға болар еді, бірақ бұрын-соңды теңізде болмаған, ондайды көрмеген мен сықылдылардың үрейін ұшырып, зәресін кетіруге осы да жеткілікті еді. Толқын жарларға жақындап келгенде жұтып жіберетіндей болады.

Ал енді кеме толқынның екпінімен ырғып төмен түссе, су түбіне кетіп енді қайтып шықпастай көрінеді. Тулаған толқын мен соққан дауылдың басқаға қандай әсер еткенінөзі білсін, маған арылмастай азап болды. Егер құдай тағаланың рақымы түсіп, осы сапар бір қасық қанымды қиса, шыбын жанды кеудеде қалдырса, егер қара жерге аяғымның ұшы тиер заман болса, ешқайда бас бұрмай, тез үйге қайтуға, өлмей тұрып кемеге мінбеуге, әкемнің айтқан ақылынан шықпауға және енді қайтып мұндай бөлеге душар болмауға ант еттім. Әкемнің алтын орда туралы айтқанының дұрыстығын енді білдім. Ол өзінің өмірін теңіздің дауылынан аулақта, өте көңілді өткізгені де маған түсінікті болды және мен де адасқандығымды мойныма алып, ата-анама қайтып баруды мақұл көрдім.

Дауыл басылғанша ойлағаным осы болды, отырсам да, тұрсам да ойымнан кетпеді; бірақ келесі күні таңертең жел бәсеңдеп, толқын баяулайын деді, содан кейін менің де теңізге бойым үйрене бастады. Ол күні сол бұрынғы қалпымда болдым, аса өзгеріс кіре қойған жоқ, судан тапқан ауруымнан әлі тәуір болып айыққаным да жоқ. Түс қайта аспан бұлттан арылды, жел тынды, күн қызарып ұясына батты; ертеңгісін де күн ашық болды, теңіз беті тымық, теп-тегіс, күн сәулесімен жарқырап таң қаларлықтай түр берді, өзім өмірде мұндайды көрген емеспін.

Түнде жатып ұйықтасам ұйқым қанып, рақаттанып қалыппын, ауырған жерлерім де білінбейді. Көңілім көтеріңкі, қуанышым қойныма сыймағандай таңырқап, қайта-қайта теңізге қарай берем. Тап күні кеше еліріп, ерсілі-қарсылы шайқалып жатқан теңіздің лезде басылып, мұндай көркем түр бергеніне таң қалам. Сөйтіп тұрғанымда ойымды билейін деген кісіше бірге жүр деп мені алдайтын баяғы досым қасыма келді, алақанымен арқамнан қағып:— «Кешегіден бері өзің қалайсың? Жаным, қорықтың-ау, шыныңды айт!» — деді. — «Кеше дауыл соққанда қорыққаным рас...» — «Желден кісі қорқа ма екен? Жел жақсы ғой». — «Мұндай сұрапыл дауылдан қорықпаса бола ма!» — «Ей, дауыл деймісің? Өзің бала екенсің ғой, сеніңше осы дауыл ма?» — «Мұнан артық қандай болсын деп едің?» — «Ой тәңірі-ай қорықтастан қорқады екенсің ғой, кеме орнықты болып келсе мұндай желсымаққа пысқырып та қарамаймыз, ойға да кіріп шықпайды, бірақ сен әлі теңізге үйренбеген, тәжірибең жоқ жас теңізшісің ғой. Жүр тамақ істеп ішейік, бәрі де ұмытылады, бүгін күнді қарашы, қандай әдемі» — деді. Бұл ұзақ әңгімемнің қайғылы

жерін көпке созбай-ақ қысқарту үшін мұнан былайғы көрген-білгендерімді айта берейін: пісіріп тамақ жедік, арақ іштік, мен мас болдым, қойған сертімді, өзімнің бұрынғы мақтауға тұрарлық іс-әрекетімді және болашағым туралы шығарған қорытындымды — бәрін ұмыттым. Жел тынып, дауыл басылған соң, теңіздегі аспанға шапшыған толқын кезінде зәре-құтым қалмай қорыққаным да, өзіме қойған барлық сертім де ұмытылды. Бірақ үйге қайтсам деген ойдан әлі де арылып болғаным жоқ. Ол ойды ойлағым келмейді, әр нәрсені ермек қылып, қалай да ұмытқым келеді, ол ойларым кейде ұстамалы аурудай ұстайды, бірақ ұстағанына көнбеймін, алысам, арпалысам—көнгім келмейді, ақыры, не керек, арақ ішу, мас болу, ойын-күлкі, тағы да басқа сауық кештердің арқасында әлгі айтқан ұстамалы ауруды әбден жеңдім, бойымнан аластап құдым, тағы да айтайын, қысқасы, не керек айналдырған бес-алты күннің ішінде өзімді толық билеп алдым, айтқаным көндірдім. Бірақ маған тағы да бір сыннан өтуге тура келді. Тағдыр ондай реттерде менің ең соңғы дәлелдерімді жоққа шығарғысы келетін; тағдырдың мені бұл сапар қалай аман сақтап қалғанын түсінбеген-ақ болайыншы, ал енді кейін қандай қауіп-қатерге душар болғанын, одан қалай құтылғанын мен түгіл, тіпті кемеміздегі барып тұрған жексұрындардың өзі де мойындамай тұра алмас еді.

Бес күн өтіп, алтыншы күні Ярмут рейдісіне келдік. Дауылдан кейін жел қарсы алдымыздан болып, жүрісіміз өнбеді. Ярмутта кеменің зәкірін түсіріп, жеті-сегіз күндей тұрып қалдық, себебі жел аумастан алдымыздан соқты да тұрды. Сол жеті-сегіз күннің ішінде біз тоқтаған рейдіге Ньюкастльден толып жатқан кемелер келді (Ярмут рейдісі кемелердің келіп тоқтайтын жері, себебі бұл жерде кемелер Темзаға өту үшін желдің арт жақтан соққанын күтіп тұрады).

Егер жел бірте-бірте күшейе түспегенде, ағысты қуалап тоқтамай өзенге өтіп кететіндей де шамамыз бар еді, бірақ төрт-бес күннен кейін жел күшейінкіреп кетіп, көбірек тоқтап қалғанымыздың мәнісі осы болды. Дегенмен Ярмут рейдісі айлақ сықылды кеме тоқтауға қолайлы жердің бірі, біздің кемеміздің зәкірі және зәкірінің арқандары мықты еді, осыған сеніп біздің адамдар қауіптен қойған жоқ. Қауіп-қатер болар-ау деп ойлаған да жоқ, кәдімгі теңізшілердің әдетінше ойыны—ойын, күлкісі—күлкі жата берді. Жеті күн өтіп, сегізінші күні жел күшейген үстіне күшейе түсті, кеменің қауіпсіз орнықты тұруын қамтамасыз ету үшін барлық жұмыс қолдары керек болды. Түске жақын толқын күшейді, кеме қозғалып — ойнақшып қатты толқи бастады, кеме бірнеше рет олай бұлай бұлқып еді, зәкір жұлынып кеткен сықылды болды, сол кезде капитан швартысты (швартс—зәкірдің екіншісі) түсіріңдер деп әмір берді, сонымен біз зәкірдің екеуін де суға тастап, арқандарын барынша тартып, желге қарсы тұрдық.

Нақ сол мезгілде құйындатып қатты дауыл соқты. Сасқалақтау, қорқу, мен түгіл, теңізшілерде де болды. Каютасынан шығып менің жанымнан өте бергенде: «Құдай-ай, сақтай көр, өзің сақтамасаң біз қырылдық қой, біттік қой» — деген капитанның сөзін бір емес, екі емес әлденеше рет есіттім. Бірақ ол олай дегенмен кемені аман сақтау шарасын әлсіреткен жоқ, қатты бақылап тұрды.

Менің әуелгі кезде у-шудан екі құлағым тас болып, бітіп, қозғалмастан каютада жатып алдым, не болып, не қойғанымды, не сезгенімді жақсы білмеймін. Тап осы халдің үстінде де алғашқы қауіп-қатер кезіндегідей теңізге бекер шыққан екем, үйге қайтуым керек деген өкінішті ой басыма келген жоқ. Өлім қаупін ойламай, бұл дауыл да әнеугідей басылады ғой дедім. Бірақ капитанның қасымнан өтіп бара жатып: «Қырылдық қой» — деген сөзін естіп жаман қорықтым, тұла бойым түршігіп, жүрегім қозғалып, денем мұздай болып суып кетті. Каютадан палубаға шықтым, шығып қарасам: аспанның асты астан-кестен болып жатқан сықылды, мұндай сұрапылды мен өмірімде көрген емеспін, теңіздегі

толқынның биіктігі таудай, әрбір үш-төрт минөт сайын әлгі таудай толқындар төңкеріліп үстімізге құлайды. Өзіме-өзім қуат беріп, бойымды тежеп, көз жіберіп айналаға қарасам, жан-жағымды қамаған апат, сұрапыл бәледен басқа дым көрінбейді. Біздің қарсы алдымызда ауыр жүк тиеген екі кеме аз да болса жеңілейсін деген болар, кемелердің матчтарын жығып тастады. Және бір тұрған екі кеменің зәкірлері жұлынып, өздері беталды құла түзге ағып кетті. Екеуінің де діңгектері быт-шыты шығып жығылды, қайда барып тоқтарын кім білсін, ағып беталды кете барды. Бізден жарты милдей алдымызда тұрған бір кемені суға батты деп, бір теңізшінің айқайлаған даусы естілді. Ұсақ кемелер онша көп бүліншілікке ұшыраған жоқ, басқалардан гөрі орнықтылау тұрды; бірақ олардың да бір-екеуін ығыстырып теңізге алып кетті, әлгі екі кеме біздің кемеге тиер-тимес болып қасымыздан жанап өте шықты.

Кешкілік штурман мен боцман фок-матчты¹ жығуға рұқсат етіңіз деп капитанға келді. Капитан әуелі бұған көңіңкіремесе де артынан рұқсат етті, фок-матчты жығып тастамаса, кеме суға бататын болды, сондықтан оны да жығып, палубаны тазартуға тура келді.

Бұрын соңды теңізбен таныстығым жоқ, мұның алдында шамалы уақыт қана бұрын дауылсымақтан қорқып, қайда барарымды білмей жанталасқан менің осы кезде қандай халдерді бастан кешіргенімді өздеріңіз де ойларсыздар. Егер менің зейінім бірнеше жылдар өткен соң ұмыттырып, алып кетпесе, ол кезде маған өлім қорқыныш болған жоқ, енді неден қорықтыңыз десеніз, қойған сертімді бұзып, берген уәдемді танып, бұрынғы қарғыс атқан қанғыбастық қалпыма қайта түскенім есіме түскенде, міне, соның қорқынышы маған өлімнен гөрі жүз есе артық болды. Әрине бұл ойым дауылмен бірігіп мені сондай халге жеткізді, қандай екенін суреттеуге тіл жетпейді. Оқиғаның ең жаманы әлі алда: Дауыл күшейген үстіне күшейіп құтыра түсті, теңізшілердің айтуына қарағанда мұндай дауылды олар да өмірінде көрмесе керек. Біздің кемеміз орнықты болды, бірақ жүгінің ауырлығынан суға кенересіне жақындап батып тұрды, толқынның қаттылығы сондай кемені бірде былай, бірде олай аударып ойнақшыта берді: «Көлбеп барады, қисайып барады, құлап барады, аударылып барады, төңкеріліп барады», — деген дауыстар минөт сайын естіліп тұрды. Бұл сөздердің мәнісіне мен әуелі түсінгенім жоқ, дауыл әлі баяғысындай, сол күйінен таңған жоқ. Кеменің капитаны мен боцманы, тағы бірнеше кісілер жаратқандап зікір салды, жаратқанға жалбарынды, минөт сайын кеменің суға батуын күтіп тұрды. Әрине, мұндай қиын кезеңдерде олардың жүректілігі, табандылығы басқалардан гөрі берік қой, дегенмен олар да сыр білдірмей шыдап тұра алмады, тап сол мезгілде, трюмдегі суды байқау үшін төменге түскен біреу: «Кемеге су кірді» — деп айқайлады, екінші біреу: «Су төрт «пут» жоғары көтерілді» — деп хабар берді. Сол кезде бәріңде «помпиге» жабылындар деген бұйрық болды, осы сөзді естіген уақытта жүрегім мұздап, отырған кереуетімде сылқ етіп құлай кеттім. Бірақ теңізшілер сенің осы кезге дейін бір жәрдемің тиген жоқ, енді де қолыңның ұшын бермей қарап жатпақшысымың деп, еркіме қоймай жұлмалап, тұрғызып алды. Тәлтіректеп тұрдым да жүгіре басып помпиге келдім, келе бар күшімді салып мен де жұмысқа кірістім. Тап осы кезде бірнеше жүк тиеген уақ кемелер желге қарсы шыдап тұра алмаған соң зәкірлерін суырып алып теңізге шықты. Әлгі кемелер жанымыздан жылжып өте бергенде, біздің апатқа ұшырап жатқанымызды білдіру үшін зеңбірек атыңдар деп капитан бұйрық берді. Мен зеңбіректің не себепті атылғанына түсінбей кеменің бір жері жарылған екен деп ойладым. Ес шықты, қорықтым, қорыққандығым сондай бірден ақылымнан тандым, тұрған жерімде құлап қалдым. Әркім өз басының қамын ойлап аласұрып жатқан кез, менің не күйде жатқанымға көңіл бөліп халімді білген адам болмады. Теңізшілердің бірі аяғымен итеріп жіберіп, орныма келіп тұрды, мені тірі жатыр деген оның ойында да жоқ. Есімді жиып тұрғанша бірталай уақыт өтіпті. Трюмдегі су бірте-бірте көбейіп жоғарылай бастады. Кеменің бататынына енді көз жетті, сол кезде толқын аз-кем бәсеңдейін деді,

бірақ не пайда, кемеден қайыр жоқ бәрібір айлаққа жеткізе алмайтын болдық. Зеңбірек үсті-үстіне атылып жатыр, эрине, бұл қысылудың белгісі, алдымызда тұрған ұсақ кемелердің бірі шыдап тұра алмады, бізге жәрдем беру әрекетіне кірісті, қарсымызға бір қайық жіберді. Қайық бір батып, бір шығып, үлкен қиыншылықпен әрең дегенде бізге жақындады, бірақ қанша күш салып тырыссақ та, оларға біз де келе алмадық, олар да бізге келіп жанаса алмады. Ақырында арт жақтан тұрып шумақтап арқан лақтыруға тура келді. Лақтырған арқан да оңайлықпен олардың қолына түспеді, әрі азаптанып, бері азаптанып, өлдім-талдым, ес кетті, жан шықты дегенде, арқанның ұшы біреуінің қолына тиді. Әуілдеп олар да тартты, біз де барып арқанға асылдық, белшемізден суға батып азар-алдамен таласып жүріп келеміз. Тұра тұруға толқын ерік бермей, алдына салып айдап келеді. Әу деген жер ұзап шықпай-ақ біздің кеме суға бата бастады, теңізшілердің арыздасып, қоштасқан, ащы дауыстары еттен өтіп, сүйекке жетті, қайта айналып қарауға жүзім шыдамады, көзім қарауытып, басым айналды, теңіз мұнарланып қып-қызыл қанға толғандай болды. Кемеден түсіп, қайыққа мінген кезімде аяқ-қолым дірілдеп, денем біресе суып, біресе қызып, тұла бойым түршікті, сақылдап тісім тісіме тимеді, не болғанымды білмедім. Тағы да қандай халге ұшырар екенмін, мұнан былай күнім не болмақшы деген ойлар қара тұмандай қаптап кетті.

Қайықтың басын жиекке қарай бұруға толқын әл бермей келеді, қайықты олай да лақтырады, бұлай да лақтырады, аударып та кете жаздайды, қайық қарғып жоғары шығады, секіріп төмен түседі, жұрттың қолы ескекте, толқынмен алысып келеді. Бір кезде теңіздің жағасы көрінді, жаға толған адам, бәрі де бізді күтулі, жақындасақ жәрдем бергелі тұр, жүрісіміз өнбейді, бір ілгері, бір кейін ілбіп келеміз, сол ілбумен «Винтертон» маягінен өттік, өліп талып жағаға жеттік. Винтертон мен Куромирдің арасында теңіздің жағасы иіндеп батысқа қарай бұрылды, жел жағы биік жар болады, міне сол жерге келгенде желдің күші әлсіреп, жиекке қарай тура жүруге болады. Құрғаққа шығып біраз дем алдық та, ярмутқа жаяу жүріп кеттік. Ярмут халқы бізді құрметпен қарсы алды, апатқа ұшырағанымызға аянышты қалып көрсетті, өз алдымызға бөлек үй берді, бірсыпыра жай адамдар мен көпестер және кеме қожалары Лондонға немесе Гульльге барғанша жеткілікті етіп орталарынан ақша жинап берді.

Ой, дүние-ай, небір қиын халдер өтті-ау, ұмытылмастай да болды-ау, бірақ мен сол жерде Гульльге қайтуды неге ойламағанымға өзім таң қалам; Гульльге қайтсам үйге барар ем! Үйге барсам бақытты адам болар ем! Әкем менің аман-сау келгеніме қуанар еді, бір ай мүйізді, аша тұяқтыны құрбан етіп шалар еді. Себебі ол кісі мен Гульльден мініп кеткен кемеңіз ярмут рейдісінде апатқа ұшырап, суға қарық болғанын және менің аман қалып құтылғанымды көптен соң естіпті ғой. Жауыз тағдыр мені қайда барсам да жаман жолға бастауын қоймады, оған қарсы тұруға менің шамам да келмеді, осы жүріс қай жүріс, бас аманда үйге қайтсам қайтеді, деген ойлар талай-талай келді, бірақ менің бұған күшім жетпеді. Көзім көріп, қолым ұстаса да, екі рет өлім аузынан қайтсам да көрген зәбірім, тартқан бейнетім ендігәрі бет бақтырмайтындай сабақ болса да, жауыз тағдырдың жасырын бұйрығын көзім ашық, көкірегім ояу, ақыл-есімнің бүтінде-ақ орындап, өз ажалыма өзім себеп болып, өз көрімді өзім қазуға келе жатырмын. Мұны не деуге болатынын өзім де білмеймін. Соның үшін де осындай болдым ғой деп айтуға аузым да бармайды, себебі, қайтсең де осыған көнесің деп күштеп отырған кісі тағы жоқ.

Менің көздеген мақсатымды, еткен талабымды түптеп шығуыма көмектескен досыммен Ярмутта жатып сөйлесіп қарағанымда, бұрынғыдай емес өзгеріпті, көңілі жабырқаңқы. Ол қынжыла тұрып, басын шайқап, менің көңіл-күйімді сұрады. Сонсоң менің кім екенімді, осы жолы тәжірибе ретінде сапар шегіп келе жатқанымды, мұнан былай жер жүзін аралап қайтуға ойымның барлығын әкесіне айтып түсіндірді. Сол кезде

әкесі маған жалт бұрылып қарады да: «Әй, жас жігіт, саған мұнан былай теңізде жүруге болмайды, болмайтындығына өткен оқиғалар дәлел» — деді. «Тақсыр, неге олай дейсіз? Мұнан былай сіз де теңізге түспейсіз бе?» — деп мен қарсыласа кеттім. «Мені қайтесін, менде жұмысың болмасын, суға жүзу менің ежелгі кәсібім, солай болған соң бұл менің міндетім, сіз бұл сапар тәжірибе ретінде теңізге түсіпсіз, сапарың қайырлы болмады, жолың ауыр болды, теңізде жүзуді тәңірі саған несіп етпеді, сенің қырсығыңнан қанша халық қырылып әлек болды, егер осы бетіңнен қайтпасаң, өткен оқиғаға тағы душар боласың. Біздің осынша әлекке ұшырап, бүлікшілік көруіміз мүмкін, сенің қырсығыңнан болған болар, жаным, өзің кімсің, қайдан жүрген адамсың?» — деп қазбалап сұрай бастады. Мен жайымды айтып, біраз түсіндірдім. Сөзімді айтып тауыспай-ақ бұлан-талан ашуланды, біресе қызарып, біресе қуарды. «Жаныңнан безген не қылған мұндар едің! — деп өршеленіп қасыма жетіп келді. — Е, құдай мен неден жаздым, бұл қырсықтың кесіріне қайдан ұшырадым, бұл бәлеге қайдан душар қылдың, көзіме көрінбе, жоғал мұндар, төбемнен төмен қарай алтын құйсаң да қараңды көрмеспін, сенімен бір кемеді жүрмеспін!» — деп қатты-қатты сөздер айтты. Мұнсыз да көрешегін көріп, тиісті сазайын тартып жүрген кісіге, әрине, әлгі сөздер оңай тиген жоқ, өңменімнен өтіп, түп-тұқияныма жеткендей болды, бірақ амалым бар ма, шыдадым, біраздан кейін ашуы басылды. Жаныма жақындап келді де: «Шырағым, дүние көрем деп өз жаныңнан өзің безіп, өз ажалыңа өзің себепші болуға жүрген бала екенсің, тез үйіңе қайт!» — деді. Сөзінің қортындысында айтқаны: «Ей, жігіт! Бері қара, айтқан сөзімді тыңда, егер үйіңе қайтпасаң әкеңнің айтқаны болмай тұрып, қайда барсаң да бақытсыздыққа ұшырап, бәлеге душар болудан арылмайсың, осыны ұқ, шырағым» — деді.

Мұнан кейін көп сөйлесіп тұрғанымыз жоқ, айырылыстық, мен жүріп Лондонға кеттім, қайтып келгенім жоқ. Лондонға бара жатып та, ойлаумен болдым, бірақ ойлап та ұшы-қиырына шыға алмадым, тұрмыстың қандай түрін таңдап, қайсысын қолайлауды тағы білмедім, үйге қайтудың да ебін таба алмадым.

«Өлімнен ұят күшті» деген сол емес пе, үйге қайтуға бетімнен бастым, барғанда не бетіммен барам, не деп барам, әке-шеше былай тұрсын, жора-жолдас, ағайын-туғандарға қалай көрінем, бәрі де маған күледі ғой, сықақтайды ғой, балаға да, шағаға да мазақ болып жүргенім ғой, досқа күлкі, дұшпанға таба боламын ғой, қой, мұның реті келмес, не де болса маңдайдан көрейін деген қорытындыға келдім. Мен сол уақыттан бастап адам баласының, әсіресе, жастықтағы жаратылысының соншалықты тыңғылықсыз екенін сезе бастадым: сондай жерлерде дұрыс пікірді қолданып іс істеудің орнына, адам баласы істеген күнәсынан ұялмайды, күнәсын мойнына алудан ұялады, ақылсыздықпен істеген қылмысынан жаза тайып, жаңылған қатасынан ұялмайды, ол қатаны түзеп, келешекте дұрыс жолға түсуден ұялады.

Көпке дейін осы халде болдым, қайда барарымды, қайда тұрарымды, қандай тұрмысты таңдап, қайсысына қол артуды білмей әуре-сарсаңмен біраз уақыт өтті. Бірақ үйге қайтудан әлі үзілді-кесілді үміт үзгенім жоқ, бастан өткен ауыр халдер әлі де болса ұмытылған жоқ, көз алдымда елестейді, бірақ қасықтап кірген қалың қиял, мысқалдап шыға бастады, бойға сіңіп менің денемде қоныс тепкен қорқыныштар да бірте-бірте ұмытылайын деді, осылармен бірге үйге қайту ойы да әлсіреді, ұмытылды, ендігі ой жаңадан тағы да сапар шегу болды.

Еріксіз ата-анадан, ел-жұрттан бездіріп, әбден алдын ала ойланбаған, түбінің не болары белгісіз, дүниенің төрт бұрышын кезіп, өзіне бір тұрмыс табуға итерген жауыз күш көптен бері шегіне шыға алмай жүрген сандырақ қиялды басыма алып келіп орнатты, нықтап тұрып шегеледі. Осы күш мені нағыз барып тұрған бақытсыздыққа сүйреді.

Африкаға немесе теңізшілердің тілімен айтқанда Гвинеяға қарай кеткелі жатқан бір кемеге отырып, тағы да жолаушылап жүріп кеттім.

Менің бір бақытсыздығым, кемемен азды-көпті істес болсам да, жай теңізшілер қатарында жалданып жұмыс істемедім; егер істеген болсам теңізшілердің міндетін — құқықтарын білген болар ем, кемеңі қалай жүргізуді, қалай тұрғызуды үйренер едім, бертін келе штурман немесе капитанға орынбасар да болар еді, тіпті кім біледі, жетілсем капитан да болар ма едім, қайтер едім. Тағдыр солай қылса амал бар ма, осының бәрін де істемедім, ең барып тұрған жаман жолды қалап алдым. Тап осы сапарда да солай болдым: қалта қалың, киім әдемі, байдың мырзасына ұқсадым да жүрдім, қара жұмысқа қол ұшын тигізгенім жоқ және еш нәрсені де үйренгенім жоқ.

Лондонға келген соң менің бақытыма тәуір адамдар тап болып, солармен таныс болдым, сол кездегі мен сықылды жолдан тайған азғын бозбалалар ондай жақсы қауымға кіре алмайды ғой. Оларға жын-шайтан үйір болып, соның тұзағына шырмалады да жүреді, бірақ мен ондай болғаным жоқ. Ең әуелі бір капитанмен таныстым, ол кісі сол мен келердің алдында Гвинеяның жағалауына барып қайтып келген кезі екен, осы сапары өзіне қолайлы болып, тағы да сол жаққа жүргелі жатыр екен. Әрі-бері сөйлесіп, сыр алысқаннан кейін, дүниенің төрт бұрышын кезгім келетінін білгеннен кейін, мені тәуір көріп қалды. Ондай ойын болса, менімен бірге жүр, еш қиындығы жоқ дәненең де кетпейді, біраз жер көресің, менімен дәмдес боларсың, әрі екеуіміз дос болармыз, ақшаң болса аздап тауар ала жүр, бар пайдасы өзіңдікі дегенді айтты.

Мен ұсыныстарының бәрін де қабылдадым; екеуіміз жан аямас дос болып алдық. Еріп сапарға шықтым. Капитанның айтуы бойынша шамалап тауар алдым, барған жерде ол тауарды өткізіп толып жатқан пайда қылдым, әрине, мұның бәрі әлгі досымның арам пейілі жоқ тазалығының арқасында болды. Мұның алдында елдегі бірсыпыра туысқандарыма хат жазып, қаржы сұрағанмын, олар менің бұл өтінішімді әкем мен шешеме айтып едәуір ақша жібертіпті, әлгі тауар сол ақшаға алынған еді.

Бұл сапарым өте оңды болды. Досымның ақ пейілдігінің арқасында көп нәрседен хабардар болдым. Есеп-қисап, бақылау жүргізу, кеме журналын тіркеу істерімен таныстым, қысқасы теңізшілерге не білу керек, соның бәрімен де таныстым. Капитан бар білгенін менен аяған жоқ, үйретті, мен де үйренуге ерінбедім. Осы сапар әрі теңізші, әрі көпес болдым, апарған тауарларымды құм алтынға айырбастап, Лондонға қайтып келген соң, төрт-бес жүз ақша құрастырып алдым. «Дәндеген қарсақ құлағымен ін қазады» дегендей енді болған үстіне бола берсе екен дейтінді шығардым, сол болған үстіне бола беру менің түбіме де жетті-ау.

Бұл сапарда толып жатқан қиыншылықтар да көрдім, безгек болып ауырып бірталай михнат шектім. Бұл безгек жай безгектей емес, ауа райына қарай болатын өзгеше безгек, себебі ол жақта күн адам айтқысыз ыстық болады, үйренбеген адамдар шыдай алмайды. Біздің сауда істеп барып қайтқан жеріміз жер ортасының маңайы (Экватория). Мұндай безгекпен көбінесе суық жақтан келгендер ауырады, яғни Еуропа елінің адамдары. Және ол жақтың безгегінің өзгешелігі сол, ол безгекпен ауырғандарға теңіз беті көкпеңбек, жап-жасыл дала құсап көрінеді, кей-кейде ауруларға теңіз далаға ұқсап көрінеді де, есін білмей суға түседі, сөйтіп өледі.

Сөйтіп мен Гвинеямен сауда жүргізетін көпес адам болдым. Лондонға келген соң капитан көп кешікпей дүниеден қайтты, енді баяғы жерге (Гвинеяға) өз бетіммен қайта бармақшы болдым, және сол кемемен Лондоннан шығып жүріп те кеттім; енді кемеңі

өлген капитанның орынбасары басқарды. Бұл нағыз барып тұрған қайырсыз сапар болды, ақшамның көбін сақтай тұрыңыз деп қайтыс болған капитанның әйеліне беріп, шамалысын қалтама салдым, жолда келе жатып тағы бір бөлеге ұшырадық. Біздің кеме Канар аралдарына қарай, дәлірек айтқанда, Канар аралдары мен Африка құрлығы аралығына бет алып келе жатыр еді. Бір күні таң сәріде қаннен-қаперсіз жүзіп келе жатқан кезімізде, түні бойы торыған болу керек, Салех жақтан келе жатқан түрік қарақшыларының кемесі барлық желкендерін көтеріп, біздің соңымызға түсті. Желкенді барынша көтеріп, біз ұзамай-ақ қуып жететін шамасын білгесін қорғану шарасына кірістік (бізде он екі зеңбірек, оларда он сегіз зеңбірек бар еді). Күндізгі үштің шамасында бізді қуып жетті, қателесті ме, білмеймін, я арттан, я алдан келудің орнына бүйірден келіп килікті, сегіз зеңбіректі қатар қойып атып ек, шегініңкіреп барып, оқты олар да жаудырды, зеңбіректен басқа қол мылтықтары да көп екен, қарша боратып ата берді, өздері екі жүзге тарта бар. Дегенмен біз тобымызды жазбай тізе қосып қарсыласа бердік. Әзір өлген-жіткен, я жарақаттанған ешкіміміз жоқ. Сәл уақыт өткеннен кейін, теңіз қарақшыларының — пираттардың кемесі екінші жағымыздан келіп тиді, атыс күшейді, теңіз беті көк ала тұман болды. Екі жақтың да кемесі бір-біріне жанасып, төбелес бұрынғыдан да гөрі ұлғайды. Бір кезде пираттар жанамалап келіп, әр жерден ілмек темір тастап, біздің кемемізді өздеріне қарай жантайтып тартты да, алпыс шамалысы өлген-тірілгеніне қарамай секіріп ішке кірді, келді де, басқаға алаңдамай кеменің арқан жібін қиып, ағаштарын кесе бастады. Біз де берісе қойғанымыз жоқ, алысып та, мылтықпен атып та жатырмыз, бомба да лақтырдық, кеменің алаңынан оларды екі рет түріп айдап шықтық. Кемеміз қирады, үш адамымыз өлді, сегіз адамымыз жараланды, біз жеңілдік. Бәрімізді ұстап тұтқынға алды, амалсыздан берілдік, жауға пенде болдық. Бәрімізді де Салехқа алып кетті. Салех кеме тоқтайтын айлақ, ол жерлер маврларға қарайды.

Тұтқындағыларды қайда жібергенін кім білсін, ел асырып айдап кетті, мені сұлтанның сарайына апарды, әлгі қарақшылардың капитаны өзінің қасына алып қалды, себебі онда-мұнда жұмсауына мені ыңғайлы көрді. Сөйтіп, қатыгез тағдыр көпестіктен құлдыққа айналдырды. Ішім шерге толды, еңсем салбырап төмен түсті, тұтқыннан босануға ақыл жетпеді, тек екі көзіме әлім жетіп, ботадай боздап жылаумен көп уақыт күнім өтті. «Шырағым-ай, қысылған жерде қол беріп, көмектесер адам болмас» — деген әкемнің айтқаны еске түсті, енді маған жарық қайда, су түбіне кеттім ғой деуден басқа ой жоқ, жаннан түңілдім. Мұнан былайғы бастан кешкен халдерді, талай сыннан өткенімді әңгімемнің жалғасы көрсетер.

Басқалардан айырып өз үйіне алып қалған соң, қайда барса да капитан тастамай алып жүреді ғой, бүгін бе, ертең бе, әйтеуір бір күні испандардың немесе португалдардың кемесіне душар болып қолына түседі ғой, сәті болса мен де сол кезде азат болармын деген маған ой түсті. Бірақ бұл ойым олай болып шықпады, теңізге шықса — үйінде қалдырып құлдар істейтін қара жұмысқа салды, қайтып келсе — кемесін күзеттірді.

Қожамыздың ниетін байқаған соң, есі-дертім қашуда болды, бірақ қалай қашудың есебін таба алмадым, әрине, ондай халде қашу оңай болып па, сөзінді сөйлеп, маңдайыңнан сипар жан жоқ, ақылдасар ешкім жоқ, я болмаса мен сықылды тұтқында жүрген адам тағы жоқ. Осымен екі жыл уақыт өтті. Үміт үзілді, сол қалыпта қожамыздың отымен кіріп, күлімен шығып жүре бердім. Неге екенін білмеймін, қожамыз көп уақыт үйінен шықпады, жолаушылап ешқайда бармады, тек анда-санда, жетісіне бір рет, я екі рет бізді қасына алып теңізден балық аулап қайтады. Барған сайын мені және бір мавр баланы ертіп кетеді, тастамайтынының бір себебі екеуіміз де тыңғылықтымыз, айтқанының бәрін істеп, тап-тұйнақтай орындап отырамыз, екіншіден, менің балық ұстауым ұнайды, қармағым қапқыш, тастағаным көп босқа кетпейді, ал кей-кейде

қасымызға өзінің бір жақын інісін қосып, әлгі баламен мені жібереді, біз соның айтуымен жұмыс істейміз және ол мені қарауылдайды, қашып кетеді деп сенбейді.

Бір күні әлгі үшеуіміз азанмен балық аулауға шықтық. Біз шығысымен-ақ теңіздің бетін қап-қара тұман басып, жаға біз бара жатқан жерден бір жарым мильдей бола тұрса да, одан көз жазып қалдық, сондықтан құр бағдармен бет алды құла дүз жүре бердік: сол күні күнімен, түнімен адастық. Таңертең қарасақ жиектен алты мильдей теңіздің ортасына қарай кетіп қалыппыз. Көп михнат шегіп үйге келдік, кешеден бері ішетін тамақ болмай әбден ашықтық.

Бұл оқиғадан сабақ алған менің қожам: «Ендігәрі балық аулау үшін теңізге түскенде азық-түліксіз, құбылнамасыз шықпаймын» — деді. Баяғы біздің кемемізді талап алғанда ондағы бір баркасты (баркас қайықтың бір түрі, үлкен қайық) өзіне алып қалған-ды, кеме шеберін шақырып алды да (ол шебер тұтқында жүрген ағылшын еді) оған баркастың ортасын ойып, екі кісі жатып ұйықтайтындай каюта жаса, арт жағына бір адамдық орын қалдыр, себебі ол адам қайықтың құйрығын ұстап отыратын болсын, алдыңғы жағына екі адамдық орын жаса, олар желкенді нығайтып отыратын болып, ал желкендердің кливері каютаның үстіне дөп келсін. Каютаның ішінен азық-түлік салып қоятын шкаф жаса деп бұйрық берді. Айтқаны орындалды. Каюта өте ыңғайлы, іші жайлы, әрі кең болып жасалды, оның ішіне үш кісі жатып ұйқтауға болады және кішкене үстел, азық-түлік салатын кішкене шкаф та қоюға болады; осы шкафқа менің қожам нан, күріш, кофе және жолда бара жатқанда өзі ішетін бірнеше бөтелке ішімдіктер салып қоятын.

Осы баркаспен әлденеше рет балық аулауға шықтық, балық аулауға өте шебер болған едім, сондықтан қожам мені қасынан тастамай ылғи ертіп жүретін болды. Бір күні қожам екі-үш маврды ертіп балық аулай ма немесе тек қыдырып қайтайын деді ме, — білмеймін, жолаушы жүретін болды, азық-түлікті көп алды, бәрін де күні бұрын баркасқа апарып жайластырып қойдық. Мені шақырып алып, үш мылтық, жеткілікті етіп оқ-дәрі алуға бұйырды, мақұл деп шығып кеттім, айтқанынша істедім. Келесі күні таңертеңнен бастап қонақтарды күттік, танымалы белгісін қағып, жалауын көтеріп, ішін тазалап жуып, жайластырып баркастың басында отырдық. Бірақ қожамыз қасында бөтен адам жоқ, жалғыз өзі келді де, қонақтарының бір тығыз жұмысы болып қалғанын, бүгін жүре алмайтынын айтты. Сонсоң: «Сен үшеуің балық аулап келіндер, достарым бүгін кешкі тамақты менің үйімнен ішеді, ұстаған балықты маған әкеліндер» — деді де, кетіп қалды. Мен басымды изеп қала бердім.

Тап сол арада баяғы азат болу жөніндегі қиялым қайта оянды. Менің енді кішкентай кемем бар, қожайын да кетті, мен де жүруге әзірлендім. Әрине, балық аулауға емес, ұзақ сапарға, қалай қарай жүруді өзім де білмеймін, оны ойлағаным да жоқ, жолдың алыс-жақыны, жақсы-жаманы да есеп емес, қайда кетсем де бәрі-бір — тек тұтқыннан босансам болғаны.

Салған жерден қулық жасап маврға келдім де, қожайынның тамағына тиюге болмайтынын, өзімізге азық-түлік алу керек екенін айттым. Мавр бұл айтқанымға көніп, бір үлкен себетпен кепкен нан, үш құмыра ауыз су алып келді. Қожайынның шарап салған жәшігінің қай жерде тұратынын білетінмін (ол бұл шарапты ағылшын кемелерінің бірінен алған, ағылшын кемесінен алғандығы бөтелкелерге жапсырылған қағаздардан көрініп тұр), мавр жағаға кеткен кезде шарапты баркасқа тасып әкелдім де, бұларды қожайын үшін күн ілгері дайындап қойған екен деп айтсын деп, шкафтың ішіне салдым. Бұдан басқа балта, балға, ара, арқан, жіп және балауыз алып келдім. Мен маврдың аңқаулығын пайдаланып: «Моме, қайықта қожайынның мылтығы бар. Шамалы оқ-дәрі алсақ қайтеді?

Құс атып жерміз, әрі көңіл көтереміз, қожайынның оқ-дәрісі кемеде болады» — дедім. Ол: «Жарайды» — деді де, жүгіріп барып бір қалта дәрі, бес-алты қадақтай бытыра және бірталай жалғыз оқ алып келді. Бәрін жиып қайыққа салдық. Қожайынның каютадағы жәшігінің түбінде шамалы дәрі жатыр екен, оны аударып бір үлкен бөтелкеге салдым. Қажетті керек-жарақты әзірлеп алып, Гаваньнан балық аулауға шықтық. Гаваньның кіре берісіндегі қарауыл мұнарасында тұрғандар біздің кім екенімізді білді, бірақ біздің кемемізге көңіл бөлген жоқ. Жағадан бір мильдей шыққан соң желкенді босатып, балық аулауға әзірлендік. Жел солтүстік пен шығыстың аралығынан тұрып, менің жоспарыма қолайлы болмады, егер оңтүстіктен соқса— менің пайдам, өйткені онда мен Испания жақтағы жиекке жақындауыма, ең болмаса Кадиске дейін барып, дұрыс жон тартып кетуіме болатын еді; бірақ қайдан соқса одан соқсын, әйтеуір осы арадан алыстап кетсем, ар жағын тағдырға тапсырдым, көре жатармын деген ой түсті.

Біраз уақыт ауласақ та жартымды ештеңе ұстай алмадық, мавр көрмесін деп мен әдейі қармақты судан шығармадым, тіпті ілінген балықты да тартпадым. Мен оған былай дедім: «Ау, бұл қалай болды, дым түсіре алмадық қой, үйге не деп барамыз, қожайын ұрсады ғой, ілгері барыңқырайық». Мавр менің қулығымды сезбегендіктен мақұл, барсақ барайық деді, ештеңе сезген жоқ, өйткені ол қайықтың тұмсығында отырған. Желкенді көтердім де, рульге барып отырдым, қайық тағы үш мильдей жүріп теңіздің ортасына қарай шыққан кезде, балық аулаған кісі болып, қайықты тоқтата қойдым да, рульді балаға бердім, содан кейін, бір нәрсе іздеген болып маврдың арт жағына келдім де, белінен қапсыра құшақтап көтеріп алып, суға атып ұрдым. Бір сүңгіп шықты да, қайыққа қарай қайта жүзді. Мені тастама, дүниенің төрт бұрышын араласаң да қасыңнан қалмайын деп жалына бастады. Жүзгіштігі сондай, бөтелкенің тығынынша қалқиды; еріп қалмады, мені тез-ақ қуып жететін түрі бар, өйткені қайықты жылдам жүргізуге жел болмады. Қалмағасын каютадағы мылтықты алдым да қарсы кезеп: «Егер осы арада қалатын болсаң, мен саған ешқандай жауыздық жасамаймын, өзің жүзгішсің, жел тынық, онан да жағаға қарай жүз, қазір-ақ барып жетесің; егер сөзімді тыңдамай жақындасаң атам да өлтірем, мен тұтқыннан босанып, басыма бостандық іздеп бара жатқан адаммын» — дедім, сол жерде ол бұрылып кейін қарай жүзді, аман-сау жеткен болар, өзі айтулы жүзгіштің бірі еді.

Теңізге баланы тастап, маврдың өзін алып-ақ кетуге шамам бар еді, бірақ оған сенуге болмады. Мавр едәуір жер ұзап кеткен соң бұрылып балаға қарадым (баланың аты Ксури еді) «Ксури!— дедім— егер сен мендік болсаң мен сені адам етіп шығарам, егер опасыздық жасамаймын деп пайғамбар атынан ант бермесең, қазір сені де суға атам». Бала маған тура қарап жымия күлді де, сендікпін, қайда барсаң да қасында болайын деп ант берді. Баланың шын көңілмен айтқандығы бет-әлпетінен белгілі еді.

Мавр қарасын үзіп кеткенше бұрылмастан теңіздің ортасына қарай тіке тарттым, себебі Гибралтар бұғазына қарай кетті деп ойласын дедім (әрбір есі бүтін адам осылай ойлар еді). Шынында басқа жаққа жөн тартудың тіпті реті жоқ. Реті жоқтығы оңтүстікке қарай бұрылып жағаға жақындау өте қауіпті, қауіптілігі сол жаға бойы толған негр, қолына түссең өлтіреді, жыртқыш аңдар да өте көп болады.

Жағадан тым қашық кетпес үшін, ымырт жабылып, қас қарайған кезде бетті оңтүстікке қарай бұрдым, біздің бақытымызға жел шамалы еді, толқын болмады, өте жақсы жүзіп отырдық, келесі күні күндізгі сағат үш мезгілінде Марокко сұлтанының және де басқа сол жердегі билеушілердің шегінен жүз елу мильдей шығып кеттік; жан адам кездескен жоқ, әзір аман-сау жүріп келеміз.

Маврдың қолына қайтадан түсем бе деп жаман қорықтым, қолайлы желді пайдаланып, жағаға тоқтамастан бес күн ұдайы жүздік. Бес күннен кейін жел оңтүстікке ауды, артымыздан қуғыншы келсе, жететін уақыты болды, әзір ешкім көрінбейді, жететін шамадан асып кеттік, енді не де болса дем алайық деп жағаға келдік те, бір кішкене ағып жатқан өзеннің сағасына зәкірді түсіріп тоқтадық. Өзеннің қай жақтан ағып келіп жатқанын, қандай елдің бар екенін тіпті білгенім жоқ; жағада адам көрінбеді, адамды көргім де келмеді. Ыдысымызға тұщы су құйып алайық деп кешке жақын өзеннің түбіне келдік, қараңғы түсе ар жағына жүзіп шығып, жер қарамақшы болдық. Бірақ кеш болып, қараңғы түсе бергенде аңдардың ақырған, үрген, ұлыған жаман ащы дауыстары естілді, уласып-шуласып, азан-қазан болды. Қасымдағы бала қорыққанынан қайда тығыларын білмеді, тұла бойы дірілдеп, үні шықпай қалды. «Ағажан, жағаға қазір бармайық, күндіз барармыз» — деп маған жалынды. «Жақсы, Ксури, бармасақ бармайық, бірақ күндіз барсақ адамға кездесерміз, егер кездесе қойсақ олар бізге арыстан мен жолбарыстан да қауіптірек болар» — дедім. «Мейлі кездесе берсін, келсе мылтықпен атамыз, сонан соң өздері де жоламайды, қашады» — деп Ксури күлді (Ксури елінде жүргенде тұтқындағылардан аздап ағылшынша үйренген екен). Баланың жүрегі орнына түсіп, көңілденіп күлгеніне қуанып, бір стақан қызыл шарап құйып бердім. Шынында оның айтқан ақылы теріс емес, орынды еді. Зәкірді түсіріп, жасырынып түнімен тұрдық, жасырынып дейтін себебім: таң атқанша көзіміз ілінбеді, қай жағымыздан бәле келіп қалады деп аландаумен болдық. Сөйтіп отырғанымызда судың жағасына үп-үлкен бір мақұлық келді. Келді де, кеуделеп суға кірді, жатып аунады, әрі-бері суды шалпылдатты, пырылдады, пысқырды, бір кезде судан шығып, мойнын төмен салып ерсілі-қарсылы жүрді де, тұра қалып, адамның жанын түршіктіргендей ащы дауыспен өкірді.

Ксури жаман қорықты, шынында мен де қорықтым. Бір кезде жаңағы аңдардың бірі суға күмп беріп түсті де, бізге қарай жүзе бастады. Нендей мақұлық екенін көзіміз көрмейді, түн қараңғы, тек пырылдап-қырқыраған дыбысын естіп тұрмыз. «Бұл келе жатқан арыстан (шынында да арыстан болуы керек), тез зәкірді көтерейік те, қашайық, әйтпесе жазым болармыз» — деді Ксури. «Қой зәкірді көтерудің қажеті жоқ, шүймесін шамалап тартайық та, жылжып кейін шегінейік, бізді қуар деймісің» — дедім. Ксуриге мен айтып аузымды жұмғанша болмады, нендей аң екенін білмеймін, біреуі есік пен төрдей қасымызға келіп қалыпты. Шынымды айтайын, шамалы асығыстық еттім, бірақ жалма-жан қаютадағы мылтықты алдым да басып салдым, кілт бұрылып кейін қайтты.

Мылтық атылған кезде жағадағы және оның ар жағында жүрген аңдардың улап-шулағаны, әкіргенін, ұлығанын, үргенін ауызбен айтуға мүмкін емес, көпке дейін басылмады. Соған қарағанда бұл жердегі аңдар мылтық даусын естімеген-ау деп ойладым, шынында да солай болу керек. Мен бұл түні қайықтан түсіп құрғаққа шығуды қойдым, таң атқан соң баруға тағы жүрегім дауаламады, себебі жабайының қолына түстің не, немесе арыстан мен жолбарыстың тырнағына іліндің не — бәрібір өлім.

Дегенмен құрғаққа шықпай амал жоқ, амал жоқтығы сол, алып келе жатқан ауыз суымыз бітті, бір тамшы қалған жоқ. Қайтсек те жағаға түсуге тура келді, бірақ түскенде қайда барып түсеміз, қалай түсеміз? Мәселе осында болды. Ксури тұрып: «Тәуекел құмыраны бер де мені жіберіңіз, су тауып келейін» — деді. «Сен қайықта қалып мен барсам қайтеді, тап сенің баруың міндет емес қой» — дегеніме «Менің баруым керек қой, себебі мен сенің басыбайлы адамыңмын ғой» деген сықылды түсінік берді, «жабайылар келсе мені жейді, сіз тірі қаласыз» — деді. «Жоқ, Ксури, барсақ екеуміз де барайық, жабайылар сені де жемейді, мені де жемейді, келсе құралымыз бар, атып өлтіреміз» — дедім. Балаға қожайынның құтысынан бір жұтым шарап бердім; содан кейін жағаға

таянып келдік те, суға қарғып түсіп, кешіп жағаға шықтық, екі құмыра және мылтықтан басқа еш нәрсе алғанымыз жоқ.

Мен жағадан онша көп ұзаған жоқпын. Себебі қайықты көзімнен таса қылғым келмеді, алыстап кетсем жабайылар келіп қайыққа бас сала ма деп тағы қорқам. Жиектен бір мильдей жерде жыра ма, сай ма, әйтеуір бір ойпаңдау жер көзімізге түсіп, су бар шығар, қарап келейін деп, қолына құмырасын алып Ксури соған кеткен. Бір кезде қарасам, Ксури маған қарай жүгіріп келеді, апыр-ай, бұл я аңнан қорқып келеді немесе артынан жабайылар қуып келе жатыр екен деген ой түсті, не де болса Ксуриді айырып алайын деп мен де қарсы жүгірдім, жақындап қарасам, иығына салып әп-әйдік бір нәрсені көтеріп келеді. Қоян сықылды бір аң, аяғы ұп-ұзын. Екеуіміздің де қуанышымыз қойнымызға сыймады, Ксуридің тағы бір қуанышы — тұщы су тауып алған және адам көзіне түспеген.

Су іздеп босқа әуреленіппіз, сол тоқтаған жеріміздің жанында да су жеткілікті екен, мұны артынан білдік. Бар ыдысты суға толтырдық. Қоянды сойып той жасадық. Жан адам кездескен жоқ, енді ілгері қарай жүргелі отырмыз.

Бұрын жолаушылап жүргенімде, осы маңда бір рет болғанмын, сондықтан Канар аралы мен Жасыл мүйіс аралы құрғақтан онша қашық болмауы керек, бірақ қанша жерде тұрғанымызды байқап білуге қолда керекті құрал жоқ және бұл аралдың қай жағымызда тұрғаны да белгісіз, анық білмеймін, ұмытып қалыппын, енді қалай қарай жөн тартудың есебін таба алмай көп тұрдым. Ендігі бар сенгенім: егер осы бетіммен теңізді жағалап жүре берсем, әйтеуір бір елдің шетіне соғармын немесе ағылшын көпестерінің кемесіне кездесермін, сөйтіп құтылармын деген ой түсті, өйткені ағылшын кемелері үйренген дағды бойынша бұл жерлерде жүре беретін.

Менің есебімше осы тұрған жеріміз, Марокко сұлтаны мен негрлердің шегінің қарсы алды болу керек, бұл жерлерде аңнан басқа ел болмайды, жапан дала, ертеректе негрлердің мекен еткен жері болғанмен маврлардан қорқып оңтүстікке қарай босып кеткен, ал маврлар негрлерден алғанмен, қонысқа қолайсыз, топырағы құнарсыз болғандықтан көшіп келмеген, шынында екі жағына да арыстан, жолбарыс сықылды жыртқыш аңдар күн бермеген болар, мұндай аңдар осы аралдарда адам айтқысыз көп болады. Сонымен маврлар бұл жерлерге мыңдаған, жүздеген адам болып келіп, аң аулап қайтады екен. Сондықтан жүз мильдей жер жүрсек те құлазыған шөлден басқа ешқандай адам кездескен жоқ, ал түнде жабайы аңдардың ақырған даусынан басқа еш нәрсе естігеніміз жоқ.

Күндіз мұнарланып Тенериф тауы көрінген сықылды болды, бұл Канар аралындағы ең биік таудың бірі, соған тіке тартуға қайықтың басын екі рет бұрып ем, жел қарсы алдымыздан шығып, толқын жібермеді және өте қорқынышты болды. Енді не де болса әуелгі жобамнан айрылмайын деп теңізді жағалап жылжи бердім.

Босаған ыдыстарға ауыз су құйып алу үшін әлгі жерден шыққаннан кейін де жағаға таяу жүріп, бірнеше рет тоқтауға тура келді. Бір күні таң сәріде бір биік мүйістің түбіне келіп тоқтадық, өйткені сол арада тұрып, судың толық тасығанын күтіп жағаға шықпақшы болдық. Бір кезде Ксури, оның көзі менің көзімнен гөрі қырағылау болу керек, «жағадан алысырақ кетелік, әне бір жатқан аңды көрдіңіз бе, ойпыр-ай, түрі қалай жаман, өзі ұйықтап жатыр ғой» — деді ақырындап қана. Басымды көтеріп алып сілтеген жағына қарасам айтқанындай-ақ бар екен, алпамсадай бір арыстан жардың көлеңкесінде тұмсығын аяғының астына тығып ұйықтап жатыр. Ксуриге: «Бар да, өлтір» — деп ем, «ойбай қой» — деп бала жоламады. Қайырып ештеңе айтқаным жоқ, «орныңнан тырп етіп

қозғалма» — дедім де, үлкендігі мүшкеттей бір құс мылтығын алдым да дәріні молырақ етіп салып, үлкен екі қорғасын оқпен оқтадым, екінші мылтыққа ірі-ірі екі оқ салдым, үшінші мылтыққа (бізде құс мылтығы үшеу болатын) кішілеу бес оқ салдым, сөйттім де, үлкен мылтықты қолыма алып көздеп басып салдым. Апыр-ай, басына неғып тимеді дедім де, жалма-жан тағы аттым, бұл атқаным көздеген жерден дәл тиіп, омақаса барып құлады, олай-бұлай қарғуға шамасы келмей, тек ыңырсып қана жатты. Ксуриге ерлік пайда болып, жағаға жіберуімді өтінді. «Барсаң бар» — дедім. Қарғып суға түсті де, бір қолымен мылтығын көтеріп жүзіп ар жаққа шықты, қасына төніп барды

да, мылтықтың аузын құлағына тақап тағы атты, сөйтіп, арыстанды өлтірді. Атып алғанымыз атақты аң,бірақ одан не пайда, етін жеуге жарамайды, «Әй, үш оқты босқа шығардым-ау» — дедім. Қайыққа қайтып келген соң, Ксури менен балта сұрады. «Оны қайтесің?» — деп сұрап ем, «басын кесіп алайын деп едім» — деді. Бірақ басын кесіп алуға әлі келмеді, тек бір аяғын кесіп әкелді, аяғының үлкендігіне адам таң қаларлық.

Мұның терісін алсақ қайтер екен, бір нәрсеге жарар еді деген ой түсті, Ксури екеуіміз бардық та, терісін іреуге кірістік, бірақ мен қалай союды, қай жерінен бастауды білмедім, Ксури менен гөрі икемді екен, екі жақтап іреп сойып жатырмыз. Күні бойы азаптанып ақыры теріні сыпырып алдық-ау. Теріні керіп каютаның үстіне жаптық. Екі күннен кейін тері қаудырлап кепті, зиян болған жоқ, астыма төсек болды.

Әлгі тоқтаған жерімізден оңтүстікке қарай он күн жүрдік, бар азықты үнемдеп келеміз, ауыз су алу үшін болмаса, құрғаққа шықпаймыз. Менің ойым — Гамбаның немесе Сенегалдың мүйісіне жақындасақ, ең болмаса бір тоқтайтын жерге жетсек, бір қараға соғар едік, егер соға алмасақ, ол жөннен бұрылып арал іздеу керек, әйтпесе осы арада қалып негрлердің қолында өлуге тура келеді. Еуропа жақтан келетін кемелер қайда барса да, мейлі Гвинеяға, мейлі Бразилияға, мейлі Ост-Индияға барсын, Жасыл мүйістің немесе әлгі айтқан аралдардың жанынан жүретіні маған белгілі, сондықтан осы айтылған жерлерге жетіп, кемеге кездесу немесе өлу — онан басқа айла жоқ.

Сөйтіп, тағы да он күндей жол жүрдік. Екі-үш жерде жағада жүрген адамдарды көрдік, олар да бізге қарады. Өздері көмірдей қап-қара, үстерінде киім жоқ тырдай жалаңаш, бәрін де анық көріп келеміз. Бірде жағаға шықпақшы болып ем, Ксури безек қағып болмады. Дегенмен олармен тілдесу үшін жағаға жақындадым. Олар менің ойымды білген болу керек, жиекті жағалап артымыздан жүгіріп отырды. Байқаймын, қолдарында құралдары жоқ, тек біреуінің қолында ғана ұзын жіңішке таяқ бар. Ксури оның таяқ емес, садақ екенін, жабайылар садақпен атуға өте мерген келетінін айтып түсіндірді. Солай деген соң азырақ шегіндім де, әлгілерге қарап ым қақтым, білгенімше бірдеме түсіндірген болдым, сұрағаным тамақ болды, беретін не жәрдемдерің бар дегенді сездірдім. Олай болса қайығыңды тоқтат, жейтін тамақ алып келіп берейік деді олар да ымдап. Қайықты тоқтатып, желкенді түсіргенімде, екеуі әрі қарай жүгіріп кетті, жарты сағат болды ма, болмады ма, екі бөлек ет, қос уыстай дән алып келді. Біз оның ненің еті екенін, нендей дән екенін білмедік, бірақ алайық деген көңіл білдірдік. Қайықтан түсіп бара алмадық, себебі қорықтық, өздері бізден де жаман қорқып тұр. Ақырында олар екі жаққа бірдей қауіпсіз ақыл тапты: ет пен дәнді жиекке қойды да, өздері ұзап едәуір жер кетті, біз әлгі азық-түлікті әкеліп қайыққа салғанға дейін, орындарынан қозғалған жоқ.

Бас изеп көп-көп алғыс айттық, онан басқа жарылқайтын еш нәрсеміз жоқ еді. Дегенмен тап сол мезгілде оларға жәрдемдесіп едәуір еңбек сіңіруге тура келді. Жағадан жылжып шыққанымыз сол, тау жақтан бір-екі аң шапқылап келді де, суға түсті. Бізге бірін-бірі қуып келе жатқан сықылды көрінді: ұрғашысын қуып келе жатқан еркегі ме,

немесе жарысып ойнап келе ме, әйтпесе, таласып, жеңілгені қашып келе ме, о жағын біле алмадық, келді де бірден суға түсті, бұл жердегі аңдардың бүйтіп жүретін күндегі әдеті ме, я болмаса кездейсоқ ретте кездесіп қалды ма бұл тағы белгісіз. Бірақ олай дейін десем жыртқыш аңдар күндіз некен-саяқ болмаса, көбінесе көрінбейді, ал енді күндегісі осы шығар дейін десем, жағада тұрған адамдар қорыққаннан жанын қайда қоярға білмеді, әсіресе әйелдер жағы жаман қорықты. Қолына садақ ұстап тұрған адамнан басқалары алды-артына қарамай, тым-тырақай бет-бетіне қашты. Бірақ аңдардың негрлермен жұмысы болған жоқ, бой көрсетейін деген секілді суға түсті де жүрді. Сөйтіп тұрғанымызда, біреуі жүзіп қайықтың қасына келді, бүйтеді деген тіпті ойымда болсайшы; бір мылтықты оқтадым да, Ксуриге екіншісін жасай бер деп, жауды қарсы алуға әзірлендім. Мылтық жетер жерге жүзіп келе берген шамада көтеріп алып басып салдым, оқ нақ маңдайдан барып тиді: суға бірден батып кетті, батып қайта шықты да жағаға қарай жүзді, жанталасқан болу керек, жиекке шыққанша бір батып бір шығумен болды, жиекке жақындағанда жүзуге де жарамай әлсіреп барып жығылды.

Бейшара жабайылардың мылтық даусынан қорыққандарын айтып боларлық емес: кейбіреулері қорыққаннан жерге құлады. Бірақ аңның өліп суға батқанын көріп, және менің бері жақындандар деген ишаратыма түсініп жүректері орнына түсті. Мен суға түстім де, аңның артқы аяғына арқан байлап, бір ұшын жиектегі негрлерге лақтырдым, олар тартып құрғаққа шығарды. Өлтіргенім қабылан екен, тым ірі, әдемі жүні құлпырып тұр. Негрлер немен өлтіргенімді білмей таң қалды.

Аңның екіншісі мылтық даусы шыққан соң-ақ зытты, сол қашумен тауға барып кірді; оның нендей аң екенін алыс болғандықтан болжай алмадым. Негрлер өлген қабыланның етін жегісі келіп тұрғанын сездім де, алыңдар деп ым қақтым, айтуым-ақ мұң екен жабыла бас салды, бастарын изеп алғыс айтып жатыр. Бірден союға кірісті, қолдарында пышақтары жоқ, қыры өткір ағашты пышақ орнына жұмсады, олай етіп біз пышақпен де соя алмаспыз, әне-міне дегенше терісін сыпырып, етін бұтарлап алды. Терісін түсіріп болған соң, еті сізге керек емес пе деп маған ишарат қылды, сіздерге бергенім, тек терісін берсеңіздер болғаны дедім, сөз айтқан жоқ, берді. Өздері әбден риза болды. Тағы да едәуір азық-түлік алып келіп берді, нендей азық екенін білмесем де алдым. Бұдан кейін су сұрадық, бос құмыраларды төңкеріп түбін көрсеттім. Өздерінше бірдеме деп айқайлап еді, күйдірген балшықтан жасаған бір үлкен ыдыспен екі әйел су алып келді (меніңше күнге күйдірген болу керек). Ксуридi жіберіп құмыраның үшеуін де шүпiлдетіп тұщы суға толтырып алдым. Су алып келген әйелдер де еркектерi сықылды тырдай жалаңаш.

Бірталай азық-түлік және ауыз су алып қонақжай негрлермен қоштасып жүріп кеттік. Сол бетімізбен жағаға жақындамай он бір күн ұдайымен жүздік. Сөйтіп келе жатқанымызда шамасы он бес мильдей жер алдымызда қылтиып бір құрғақ жердің қарайып қабағы көрінді, көрінген жердің көлемі тар, сызған сызыққа ұқсап иректеліп жатыр. Қайықтың басын бұрдым да соған қарай тарттым. Қатарына келе берген шамада теңіз жақтан тағы бір бөлек жер көрінді, сол жерде есіме түсе қалды, мынау сызықтанып көрінген баяғы айтқан Жасыл мүйіс, ал ана көрінген сол есімді аралдардың бір шеті. Бірақ өте алыс, жуық маңда жете алатын түріміз жоқ, егер жел тұрып кетсе аралға да немесе әлгі көрінген қылбуытқа да жете алмайтыным анық. Енді не қылу керек, жете алмағанда қалай жүру керек, әрі ойлап, бері ойлап тыңғылықты бір қорытындыға келе алмадым.

Ойлай-ойлай басым қатып шаршадым, рульді Ксуриге беріп, каютаға кіріп отырдым, сол кезде Ксуридiң: «Қожайын! Қожайын! Желкен кеме!» — деп айқайлаған даусы естілді. Бізді қуып келе жатқан маврдың кемесі екен деп байғұс бала зәресі ұшып, жаман қорқыпты; кемеңің маврдікі емес екені өзіме аян, өйткені біз маврдан көп жер ұзап кеттік,

сондықтан одан келетін қауіп-қатердің жоқтығын сездім. Секіріп тысқа шықсам айтқанындай көз ұшында бұлдырап кетіп барады, негрлерге бара жатқан португаль кемесі екенін бірден-ақ таныдым. Абайлап аңдап қарасам аралға соғатын түрі көрінбейді, бет алысы басқа; қалай да болса соларға жолығу үшін қайықтың желкенін барынша көтеріп теңіздің ортасына қарай біз де салдық.

Қанша қатты жүргенмен қуып жете алмайтынымды, біз белгі бергенше оның көп жер ұзап кететінін білдім; нақ сол кезде, сірә, дүрбімен қарап көрген болар, кемесінің желкенін босатып, жүрісін бәсеңдетейін деді және бізді қазаға ұшыраған кемеңіздің қайығы екен деп ойласа керек. Кеме бізді қуып жетсін деп, желкенін босатып, жүрісін жайлатты. Бұған қатты қуандым. Біздің қайығымызда қожайынның кемесінен алынған жалау болатын, соны алдым да, біз апатқа ұшыраған адамбыз деген белгі беріп бұлғай бердім және мылтық аттым. Олар мылтықтың түтінін және жалауды көріп кемеңізді тоқтатты, кеме тоқтағаннан кейін, өзіме бір ерекше күш пайда болды, үш сағаттай жүріп кемеге келдім.

Кімсің, қайдан жүрген адамсың деп французша, португальша және испан тілімен жабырласып сұрап жатыр, бірақ біреуіне де түсіне алмадым, ақырында бір шотланд матрос менімен ағылшынша сөйлесті, мен оған өзімнің ағылшын екенімді, Салехтағы маврдың тұтқынынан босанып қашып келе жатқанымды түсіндірдім. Бұдан кейін мені және менің қосшымды қошемет көрсетіп кемеге шақырды, біз келіп кемеге міндік.

Тұтқыннан босағанымға қуандым, қуанбасқа не, әбден күдер үзген кез еді ғой. Кемеңіздің капитанына келдім де, мені ажалдан құтқарғаны үшін қолдағы дүние-мүлкімнің бәрін беретінімді айттым. Бірақ ол: «Еш нәрсеніңіздің керегі жоқ, мырза. Бразилияға барған соң бәрін де өзіңізге қайтарып берем, мен сізді өлімнен құтқардым, егер мен сіздің қазіргі халіңізде болсам, өзім де қуанған болар едім. Ал мұндай оқиға әр уақытта болады. Қазір сенің барыңды сыпырып алсам, Бразилияға барған соң бәрібір аштан өлесің, егер олай болатын болса, менің сені ажалдан құтқарғаным қайсы, жоқ, ағылшын мырза, бір тиыныңыздың керегі жоқ, барған жеріңізде сатып әл-ауқат етерсіз, Бразилияға жеткізгенім үшін ешнәрсе алмаймын, Бразилияға барғансың заттарыңды сатып, еліңе қайтуға жол қаражат етерсің» — деп жауап берді.

Капитан өзінің кішіпейіл, есіркегіш адам екенін тек сөз жүзінде емес, іс жүзінде де көрсетті, айтқанын бұлжытпай орындады. Менің бар мүлкімді, ең ақыр аяғы үш құмырама дейін тізімге жазып, өзінің қарауына алды, мұның мүлкіне біреуің қол сұғушы болмаңдар деп теңізшілерге әбден тапсырды, жасаған тізімін менің қолыма берді де: «Барған жерде осы тізім бойынша түгендеп ал» — деді. Капитан менің қайығымның жақсы екенін көріп маған былай деді: «Егер, сатсаңыз алайын, бағасына не сұрайсыз» — деді. «Сіз маған қай жағынан болса да көп жақсылық еттіңіз, сондықтан қайыққа пәлен деп баға қоймаймын, өзіңіз беріңіз де алыңыз» — дедім. «Олай дейтін болсаң қайықтың бәсі сексен пиастр болсын, бірақ Бразилияға барған соң кімде-кім менің бергенімнен артық берсе мен де соны берейін» — деді. «Мақұл, болса болсын» — дедім. Және мына баланды да қалдыр, алтын есебімен алпысты ал деді. Қиын-қыстау заманда кездесіп жолдас болған бала еді, оның еркін ақшаға сатқым келмейтінін капитанға түсіндіріп ем, олай болса сен менімен шарт жасасудан қашпа, егер ол христиан дініне кірсе, он жылдан кейін басына бостандық беріп баланы өз еркіне жіберейін деді; Ксуридің өзі де осы капитанның қасында қалғысы келді, олай болса жарайды деп мен де ризалық білдірдім.

Бразилияға дейін сапарымыз оң болды, жиырма екі күн дегенде аман сау Тодос лос Сантос немесе Күллі Әулиелерге келіп кірдік. Сонымен мен адам баласы ұшырайтын ауыр халден құтылдым.

Португаль кемесі капитанының кішіпейілдігін, маған істеген ізгілігін өмірімде ұмытпаспын. Алып келгені үшін бір тиын ақша алған жоқ. Сабақты жібіме тигізбестен, бар мүлкімді түгел қолыма берді, аң терілерін, бір жәшік шарапты, екі мылтықты, балауыздың қалғанын, тағы да басқа өзімнің сатқым келген заттарымның бәрін де алды. Қысқасы не керек, осылардың бәрінен екі жүз жиырма сомдай алтын ақша құрастырып, Бразилияға келіп түстім.

Капитан келісімен мені бір танысының үйіне ертіп келді, о да өзі сықылды бір кішіпейіл адал кісі екен. Бұл кісі қант плантациясының және қант зауыты қожасы екен. Мен оның үйінде көп уақыт тұрдым, осының арқасында барлық өндірістерін аралап және қант өсімдіктерімен таныстым.

Менің Лиссабоннан келген, ұлты ағылшын, ата-тегі Уэлз деген бір португаль көршім болды. Ол да сол мен сықылды жағдайда тұрып қызмет істеді. Оны көрші дейтін себебім, плантациясы менің плантацияммен шектес еді, екеуіміз өте дос болдық; менің де, оның да капитал айналымыз көп емес; әуелгі екі жылдың ішінде екеуіміз де плантациядан тек тамақ асырарлық жағдайда болдық. Екі-үш жыл өткеннен соң табысымыз көбейіп, ауқаттануға айналдық, үшінші жылы бір бөлек жерге темекі ектік, енді бір кесім жерді келесі жылы қант өсімдігін егуге дайындап қойдық, бірақ екеуіміз де жұмыс қолына мұқтажбыз, Ксуриді бекер-ақ қалдырғандығым сонда барып есіме түсті.

Бірақ не пайда! Еш уақытта ақылды болып көргенім жоқ, сондықтан бұл жолы да жаңылысқаным таң қаларлық нәрсе емес. Енді осы жерде тұра беруден басқа амалым қалған жоқ. Жаратылысыма ешқандай жанаспайтын іске кірісіп, өз басымды өзім шырмадым, менің бұл ісім туып-өскен жерімді тастап, ата-ананың ақылын аяқ асты етіп, жас басымнан көксеген мақсатыма да бүткілдей қайшы еді, әкем айтқан жұпыны тұрмысқа қолым жеткені рас, бірақ мұндай тұрмысқа дүниені шарламай-ақ, үйде отырғанда да қолым жететін еді ғой. Мен көбінесе өзіме-өзім отанымнан бес мың миль жердегі жат елге келмей-ақ, жабайылармен араласпай-ақ, Лондонның өзінде, достарымның арасында осындай өмір сүруге болатын еді ғой, енді мен елді көру түгіл, одан хабар да ала алмаспын деуші едім. Плантаторлардың жақсы тұрып, тез байитынын көріп, мен де осымен айналыса бастадым.

Осындай қайғылы пікірлерді ойлай-ойлай Бразилияға әбден берілдім, қоныс тептім. Жалғыз плантатор көршім болмаса, басқа ақылдасып сөйлесер кісім жоқ, онымен де сирек кездесем, себебі жұмыс көп, қол тимейді, барлық жұмысты өзім істеймін; маған осы араның адам баласының аяқ баспаған аралынан артықшылығы шамалы, жым-жырт, жан адам жоқ сықылды. Елсіз-күнсіз аралда жападан-жалғыз қалған кезімде тағдырдың мені қарғауы орынды еді және өзінің осындай халдерін, бұдан да жаман хал-жағдайлармен салыстырса, қорешектің минөт сайын алмасып және бұрынғы жағдайдың бақытты екенін тәжірибе ретінде көрсете алатынын ескеруге кім-кімге болса да пайдалы болар еді! Тағы да айтайын, аралда жалғыз өмір сүруге тура келген кезде тағдырдың мені жазалауы өте орынды, егер мен шыдамсыздық етпей, сол кездегі халімді елсіз аралдағы халмен бірдей деп салыстырмай, сол бастаған ісімді соза бергенде байлыққа да және бақытқа да жеткен болар едім.

Мені апаттан құтқарып, Бразилияға алып келген капитан еліне қайтқанға шейін менің қант плантациясы туралы жобам белгілі бағыттан тайған жоқ; оның кемесі Бразилияда үш айға жақын тұрды, керекті жүктерін толтырып тиеп алғанша кеткен жоқ, Лондонда қалған ақшам туралы капитанға барып ақылдасқанымда ол кісі былай деп жауап берді: «Ағылшын мырза — (ол мені әр уақытта осылай деп атайтын) менің қолыма сенім қағаз

бер де, ақшанды тапсырып кеткен кісіңе хат жаз, жазғанда сол ақшаны осы жаққа өтімді тауарлардан тауар алып, менің көрсеткен мекен-жайым бойынша Лиссабонға жіберсін; егер құдай ондап аман-сау қайтып келсе, түгел өз қолыңа тапсырайын. Бірақ ақшанның бәрін алдырма, жаман айтпай жақсы жоқ, кім біледі келе жатқанда қазаға ұшыраса, бәрінен де айрылып құр алақан қаларсың, жүз фунт стерлинг, яки капиталыңның жартысынан артық алдырма. Егер ақшаң пайдасымен келетін болса, айналымға жібересің, ал егер жолда келе жатқанда жоғалып кетсе, аз да болса қалады ғой».

Ақылы әрі орынды, әрі нағыз достық ақыл, мұнан артық ақылды ойлап табуға болмайды. Сондықтан сенім қағазды жаздым да, қолына бердім, ақшамды тапсырып кеткен ағылшын капитанының әйеліне хат жаздым.

Хатта бастан кешкен оқиғаларымды, қалай тұтқынға түскенімді, қалай қашқанымды, теңізде португаль кемесіне кездесіп аман қалғанымды және капитанның істеген жақсылығын, тағы басқалар туралы қалдырмай түгел жаздым. Хаттың ақырында қазіргі жағдайымды, не істеп жатқанымды және қажетті тауар жіберу туралы айттым. Капитан Лиссабонға келісімен ағылшын көпестері арқылы Лондонда тұратын бір көпеске хат жазып, тауар туралы тапсырыс берген және менің бастан кешірген уақиғаларымды түгел жазған. Лондон көпесі екі хатты да кешіктірмей капитанның әйеліне тапсырған, капитанның әйелі айтқанымдай барлық тапсырғанымды орындап және маған істеген жақсылығы үшін португаль капитанына сыйлық ретінде біраз ақша жіберген.

Лондон көпесі менің жүз фунтыма ағылшын тауарын сатып алып, Лиссабонға жіберген, ал португаль капитаны бұл заттардың бәрін түгел менің қолыма тапсырды. Капитан мен айтпасам да өз бетімен әлгі тауарлармен бірге жер өңдейтін бірталай құрал-сайман және үй ішіне керекті заттар әкелді. Мұның бәрі менің плантацияда жұмыс істеуіме өте қажетті заттар еді, сондықтан бәрі кәдеге асты.

Жүгім аман-сау қолыма тигенде қуанғаным сондай, енді бүгіннен бастап болашағым қамтамасыз ғой деп есептедім.

Менің қамқоршы капитаным әлгі айтқандардан басқа бір жұмыскер алып келді, Робинзонға алты жыл қызмет істейсің, күнің біткенше басқа жаққа кетпейсің деп оның қолынан міндеттеме алыпты. Алып келген адамның шығынының бәрін де өз жанынан жұмсапты, төлейін деп ем, алмады. Алмаған соң өз еңбегімнің жемісі ғой, ең болмаса бір тай темекі алып кетіңіз деп өтініш қылдым.

Менің тауарларымның бәрі де ағылшынша істелген кенеп, байқа, мауыты, шұға сықылды қымбатты тауарлар. Мұндай заттар осы елде нағыз өтімді тауарлар, алып келген тауарлардың бәрін толып жатқан пайдасымен бірін қалдырмай саттым, содан кейін капиталым бұрынғысынан төрт есе көбейді. Осының арқасында өзімнің плантациялау жөніндегі көршімнен әлдеқайда асып кеттім, өйткені ендігі ойым бір құл-негр сатып алу және Лиссабоннан капитан алып келген еуропалық қызметшіні жалдау болды.

Қолдағы байлықты дұрыс пайдалана алмасаң ол өзіңе көр қазады, небір жаманшылыққа ұшыратады, сол жаманшылыққа мен ұшырадым. Келесі жылы өзімнің плантациямнан әрқайсысының ауырлығы жүз қадақтай артық, екі тай темекі жинап алдым, бәрін де жақсылап кептіріп Лиссабоннан келетін кемеге әзірлеп сарайға салдым да қойдым. Жұмыс көбейді; неғұрлым байыған сайын, басым жоспар-жобаға лық толды, ойлаған жоспарым қарамағымдағы қаржы-құралдармен орындарлық жоспар емес,

қысқасын айтқанда, мен түгіл, менен гөрі ұсынақты адамдарды құлатып, құртатын жоба еді.

Мен сол бұрынғы өзім таңдаған бағытта қалғанда, әкемнің айтқан орта дәрежелі рақат тұрмысына жеткен болар ем. Бірақ менің тартатын сазайым, тиісті сыбағам басқа екен: әуелден маңдайға жазылған барлық бақытсыздығыма бұрынғыша өзім кінәлімін. Бақытты тұрмыс есігін ашып, құшағын жайып тұрған кезде, мен қайтадан үлкен қырсыққа тап болдым, мұның өзі ойды-қырды кезуге ынтықтығымнан, алды-артын ойламаған есерсоқ қарыспалығымнан болды.

Баяғы үйден қашып кеткенім сықылды, тап осы күнгі күйіме де қанағаттанбадым. Мүмкін, мен байлықтан бас тартқан болармын — жоқ, олай емес, менің мақсатым барға місе тұтпай тезірек баю, және байыған үстіне байи беру болды. Сонымен өзімді-өзім апаттың толқынына ұстап бердім, әрине, ондай апатқа адам баласы ұшырап, тірі және сау құтылмаған болар.

Осы сапардағы жорығымды қалдырмай түгел сөйлеп берейін. Бразилияда төрт жыл тұрып, жергілікті халықтың тілін үйрену былай тұрсын, көршілес плантаторлармен және су бойында бізге жақын қала Сан-Сальвадордан келген көпестермен де жақсы таныс болдым. Олармен жолыққан сайын баяғы Гвинеяға екі рет барғанымды, ол жерлерден не болса соған — алқа, пышақ, қайшы, балта, шыны тағы сол сықылды ұсақ-түйектерге алтын мен пілдің сүйегі түгіл, Бразилияға алып келіп жұмысқа салу үшін негрлерден толып жатқан құл сатып алуға да болатындығын көп айтушы едім.

Менің әңгімемді олар өте ықыласты тыңдап, әсіресе негрлерден құл сатып алуға болады деген жеріне ерекше зейін бөліп, көбірек құлақ салушы еді. Бірақ ол кезде негрлерді өз бетіңмен сатып алу қиын еді, себебі оларды сатып алу үшін испанның немесе португальдың корольдерінен рұқсат қағаз керек болатын, сондықтан ондай адамдар кез келген жерден табыла бермейді, және орасан қымбатқа түсетін.

Бір күні толып жатқан адам бас қосып, осы туралы әңгіме қозғадық: бұл мәжілісте мен, менің плантаторларым және көпестер болды. Ертеңіне сол мәжілісте болғандардың үшеуі менің үйіме келді де, аузыңнан шығармайтын болсаң, саған айтатын біздің бір құпия сөзіміз бар деді. Айтыңыз, меніңше айтқан сөз осы арада қалуы керек дедім. «Олай болса, біз кешегі сенің айтқаныңа бармақшы болып уәделесіп келіп отырмыз. Сенікіндей бәрімізде де плантация бар, жұмыс қолы болмаса басқа еш нәрсеге мұқтаж емеспіз, сен мақұл дейтін болсаң кемені сайлап алып, сол жаққа жүреміз, негр алып келеміз, ашық саттырмайтын болса ұрлап алып келеміз, келген соң өзара бөлісіп аламыз, сен кеме приказчигі боласың, басқаша айтқанда Гвинеядан негр сатып алуды міндетіне аласың. Бару шығыны да, қайту шығыны да бізден өзіңнен бір тиын шықпайды, кәне, қалай көресің!»—деді.

Егер осы ұсынысты өзінің меншікті плантациясы жоқ біреуге айтса көз қызықтыру ғой деуге болар еді. Бірақ мен сияқты өзінің меншікті, көп қаржы сіңірген мынадай плантациясы бар, оның үстіне ағылшындағы ақшасын алдырып, шамалы капитал қосса үш-төрт жылдың ішінде мал-мүлкі төрт-бес мың фунт стерлингке жеткелі тұрған адамға мұндай сапар шегу үлкен ақымақшылық.

Бірақ өз ажалыма өзім себепші болу, маған ежелден маңдайға жазылған іс еді. Әкемнің айтқанына көнбей, бұрын да өзімнің қаңғыбастық мінезімді билеп жеңе алмаған болсам, тап осы ретте де әлгі ұсынысқа көнбей қарсы тұра алмадым. «Қайтып келгенше менің

плантациямды бағып-қағып,бүлдірмей жақсылап қараса, егер мен келе алмай қалсам, өзімнің айтқаным бойынша иелік етсе, осыны сендер міндеттеріңе алсаңдар, жарайды еріп жүрейін» — дедім. Өзің не айтсаң соны істетеміз деп ант-су ішіп бәрі шу ете түсті, менімен шарт жасады. Егер мен қаза тауып өлсем: мүлкімнің жартысы ажалдан құтқарған португаль капитанына берілсін, жартысы Англияға жіберілсін деп ресми өсиет жасадым.

Қысқасы, мал-мүлкімнің және плантациямның аман сақталуы үшін қажетті шараның бәрін қолдандым. Өз пайдам үшін аз да болса данышпандық етіп, алды-артымды ойласам, нені істеуім керек, нені істемеуім керек екенін білсем, өзім бастаған оңды кәсіпті еш уақытта тастамаған болар едім, неше түрлі қауіп-қатерді көре-біле тұрып теңізге түспеген болар едім.

Бірақ мені асықтырды, сондықтан мен де ақыл-ойдың үніне құлақ қоймай, жұрттың айтқанына оп-оңай көне салдым. Сонымен кеме дайын, керекті тауарлар тиелді және осының бәрі де жүрушілердің өзара ризашылығымен болды. 1659 жылы қыркүйек жұлдызының бірі күні, қайырсыз сағатта келіп кемеге міндім. Бұл да сол мұнан сегіз жыл бұрын ата-анадан қашып Гулльге келген күн — бұл сол ата-аналық өкіметке қарсы ереуіл жасап, ақымақтықпен тағдырымды билеген күн.

Біз мінген кеме жүз жиырма тоннаға жақын жүк көтерді. Кемеде алты зеңбірек пен капитанды, юнганы және мені есептемегенде, он төрт адам болды. Ауыр жүк бізде болған жоқ, көбінесе негрлермен айырбас жасайтын қайшы, пышақ, балта, айна, шыны, алқа және осылар сықылды ұсақ және арзан заттар еді.

Қыркүйектің бірі күні кемеге міндім деп айтып өттім, тап сол күні жүріп те кеттік. Солтүстік ендіктің он немесе он екі градусына жеткен кезде Африка құрлығына қарай бұрылу үшін, әуелі Бразилияны жағалап, солтүстікке қарай жөн тарттық, өйткені ол кезде кемелердің жүретін жолы солай болатын. Әулие Августина мүйісіне барғанша, тек ыссылығы болмаса — күн райы өте жақсы болды. Әулие Августина мүйісіне барған соң жағаны тастап, ашық теңізге қарай бұрылды. Көп уақыт өтпей-ақ құрғақ жерден қара үзіп, ұзап кеттік. Тартып келе жатқан жөніміз Фернандо де Норонха аралы, яғни оңтүстік пен шығыстың аралығы. Фернандо аралы оң жағымызда қалды. Он екі күн жүргеннен кейін Экватордан өтіп 7°22 градус солтүстік ендікке шықтық, осы арада үлкен дауыл соқты. Бұл дауыл емес, құйын еді, артымыздан да, алдымыздан да айнала соғып, әбден естен тандырды. Әуелі солтүстік пен шығыстың арасынан, мұнан кейін оңтүстік пен шығыстың арасынан соқты, жөн тартып жүруге ерік бермеді, он екі күн ұдайымен ыққа қарай қуды да отырды. Осы он екі күннің ішінде біздің ішімізден тірі қаламыз деген бір адам болған жоқ. Сағат сайын, минөт сайын, өлім күтіп, жаннан үміт үзіп отырдық.

Бірақ бізге ұшыраған бөле тек дауылмен ғана қорқытып қойған жоқ: бір теңізші безгектен өлді, палубаны су шайып екеуі теңізге кетіп өлді. Он екі күн дегенде дауыл бәсеңдеп, капитан қайда тұрғанымызды байқастыра бастады, байқап қарасақ солтүстік ендіктен он екі градус шамасында тұр екенбіз, бірақ бізді Әулие Августина мүйісінен батысқа қарай 22 градус ықтырып алып кеткенін білдік. Тұрған жеріміз Бразилияның солтүстік шетіне қашық емес және сол өлкелерге белгілі Ориноко өзеніне де жақынбыз. «Кәне, енді қалай қарай жөн тартамыз?» — деп, капитан менен ақыл сұрады. Кемеге су кіре бастады, алыс жолға жүруге жарамас, онан да кейін Бразилия жағасына қарай жүргеніміз жөн болар дегенді айтты.

Бірақ мен бұған қарсы болдым. Америка жағалауларының картасын қарағаннан кейін ақырында мынадай қорытындыға келдік. Кариб аралына барғанша алдымызда еш жерде

ел жоқ, солай болса еш жерден жәрдем таба алмаймыз, сондықтан бетті Барбадосқа қарай бұру керек, біздің есебімізше ол жерге екі жетіде жетуге болады; Мексикан шығанағының ағысына түспес үшін, тура жолдан бетті шамалы аулақ бұру керек. Африка жағалауына қарай жүру туралы сөз болуы да мүмкін емес еді, өйткені бір жерге тоқтап кемені жөндемейінше амал жоқ.

Содан кейін батысқа, солтүстік пен батыстың аралығына қарай бұрылды. Себебі ағылшынға қарайтын аралдардың біріне жетіп жәрдем алмақпыз. Бірақ тағдырдың қорытындысы басқаша болды. Солтүстік ендіктің 12° 18 'градусына таман жақындағанда тағы да сұрапыл дауылға тап болдық. Бұл да сол әуелгі дауылдай батысқа қарай ығыстырып алып кетті, бара жатқан жеріміз қиян шетте қалды, сауда жолынан алыстап кеттік, енді толқыннан аман қалсақ та, елге қайтып жетеміз деген үміт жоқ, өйткені жабайыларға жем болуымыз мүмкін еді.

Бір күні ертеңгісін, жел әлі сол бұрынғысындай соғып тұрғанда бір теңізші «Жер!» деп айқай салды, каютадан шығып үлгіргенімізше болмады, кеме қайырлап шөкті. Кеменің кенет тоқтағандығынан палубаны су басты, енді өлдік деп, судан қашып жалма-жан астыңғы үйге барып тығылды.

Ондайды көрмеген адам біздің қандай халге жеткенімізді ойлап та келістіре алмас. Қайда тұрғанымызды, қай жерге келгенімізді, келген жеріміздің арал екенін немесе елсіз-күнсіз бір жер екенін білмедік. Дауыл аздап бәсеңдесе де, құдіреттің күшімен жел бірден тынып тоқтамаса, кеме қирамай бір минөт тұрады деген бізде сенім болған жоқ. Минөт сайын өлім күтіп бірімізге біріміз қарадық та отырдық. Жалғыз-ақ бір жұбанышымыз — кеме әзір бүтін және капитан тұрып: «Байқайсыңдар ма, жел аз-кем басылуға айналды» — деді. Жел аз кем бәсеңдеу болып көрінгенімен, онан келер бізге пайда жоқ, кеме қайырлап құмға батты, оны қозғалтуға күш керек, ондай күш бізде жоқ, енді қалғаны — бас қамы, қайтсек те ажалдан құтылу. Екі қайығымыз болатын, біреуі кеменің арт жағында ілулі тұратын, бірақ дауыл кезінде оны толқын сындырып теңізге алып кеткен. Екінші қайығымыз бар, бірақ, оны суға қалай түсіру керек? Міне, үлкен мәселе осында болды. Көп ойланып отыруға уақыт жоқ, себебі кеменің қақ айрылып қирауы мүмкін, және кейбіреулер шытынап жарылуға да жақын тұр дегенді айтты.

Тап осы қиын халдің үстінде капитанның жәрдемшісі келді де, басқалардың көмегімен қайықты жылжытып суға түсірді; өзіміз он бір кісіміз, бәрімізде жабыла қайыққа міндік, өзімізді құдайға тапсырып, тулаған толқынның қолына келіп түстік: жел бәсеңдегенмен жиекке оқтын-оқтын биік және қорқынышты күшті толқындар келіп соғып, қайтып жатты, голландықтардың «жабайы теңіз» деп атауы дұрыс екен-ау.

Хал нашарлайын деді: қайықтың мұндай толқынға шыдай алмайтындығына, өзіміздің суға бататындығымызға көзіміз жетті. Желкен көтеруге тағы болмады, себебі көтеретін желкен де жоқ, тіпті болғанмен де одан келер пайда шамалы еді. Өлім жазасына кесілген адамдарша қайықты жиекке қарай жанталаса есіп келеміз. Жиекке жақындағанда тулап соққан толқынның қайықты быт-шытын шығарып қирататынын бәріміз де біліп келеміз.

Алдымыздағы шыға беріс жағаның батпақ екенін немесе құмдақ екенін, тіке жар екенін немесе тегіс екенін білгеніміз жоқ. Бірден-бір сеніміміз: қандай да болса бір кішкене шығанаққа немесе бір өзеннің сағасына кездессек, жардың ығымен желдің күші азайып аман-сау жағаға шығар едік дейміз, бірақ көрінген жер бұлардың біреуіне де ұқсамайды, неғұрлым жағаға жақындаған сайын, соғұрлым қорқынышты көрінді, қорқыныштылығы теңізден де жаман болды.

Менің есебімше, кеме шеккен жерден төрт мильдей шыққан соң, шыққан соң емес-ау, жел айдап шығарып әкеткен соң, биіктігі таудай толқын жаназаңды шығарайын дегендей, артымыздан қуып жетіп қайыққа соқты. «Жаратқан» деуге әліміз келген жоқ, қайық төңкеріліп, бәріміз де суға баттық, сонан соң қайтып бір-бірімізді көре алмадық.

Су түбіне кеткен кезімізде не сұмдықтар көз алдыма елестеп жанталасқан халімді, әрине, айтып жеткізе алмаймын. Мен өзім суға жақсы жүзем, бір-ақ бірден жүзуге халді келтірмеді, тұншығып өліп кете жаздадым. Үстімді басқан толқын сырғанатып отырып едәуір жер апарып жағаға жақындатып-ақ тастады, бірақ толқын жайылып тарағанша су бетіне шығуға мүмкіндік бермеді, үстімнен басып тұншықтырып, шалажансар халге жеткізді. Толқын тараған кезде аздап есімді жидым. Мен өзімді билегендігім сондай, жиекке жақындағандығымды көрдім де, екінші толқын үстімді келіп басқанша, не де болса жағаға шығайын деп, судың астымен жанталасып жүгірдім. Бірақ қашып құтылуға болмады, екінші толқын тағы жақындап қалды, құтқармайтынына көзім жеткен соң, демімді ішіме тартып, толқынның ығына қарай жүзе бердім. Менің тағы бір қорыққаным — артымнан соққан толқын жағаға жақындатар, бірақ кейін тепкен екпінімен мені қайта теңізге алып кетпесе игі еді деп ойладым.

Артымнан қуып жеткен толқын су түбіне екі аршындай батырып жіберді, тағы да бірталай жерге ығыстырып алып келді. Сол демімді ішіме тартқан бойыммен құлаштап жүзе бердім. Әбден дымым құрыды, бір кезде жоғары көтерілгендей болдым; басым мен қолым су бетіне шықты, шыққанмен артық шыдап тұрар жай жоқ. Көзім ашылып дүниені көрген соң кішкене қуат пайда болды. Толқын тағы келіп үстімді басты, бірақ бұл сапар су астында көп болғаным жоқ. Толқын жайылып келіп тепкен кезде, аяғым жерге тиді. Ентігімді басайын деп аз ғана суда тұрдым да, азырақ күш жинап жиекке қарай жүрдім, сөйтсем де теңізден құтыла алмадым, толқынға тағы да екі рет көмілдім, екеуінде де ысырып ілгері апарды.

Соңғы толқын бәрінен де қауіпті болды: келіп соққанда едәуір жер лақтырып жіберді, екпінімен ұшып барып жарға соқтым. Өкпем қысылып, демімді ала алмай, есімнен танып, қимылдауға әлім келмеді, егер толқын үстімді тағы келіп басқанда сөзсіз өліп ем. Есімді тез жиып, басымды көтердім де, толқын жайылып кейін тепкенше жарға жабысып тұрдым да қойдым. Толқын кейін тебісімен ілгері қарай жүгіре бердім, жаға енді жақын, тағы бір толқын келіп үстімді басты, бірақ өзімен бірге кейін теңізге алып кете алмады. Шамалы жер жүргеннен кейін құрғаққа шықтым, қуанышым қойныма сыймады, жиектегі жартаc арқылы жерге түсіп шөптің үстіне жата қалдым.

Құтылып құрғаққа шыққан соң, көкке қарап құдайға жалбарындым, аман-сау құтқарғаны үшін жаратқанға алғыс айтып, дұға қылдым, мұнан бірнеше минөт бұрын тірі қалам деген ой бар ма еді. Қабірден қашып, жарық дүниеге шыққан кісінің қуанышын кім де болса сөзбен суреттеп келістіре алмас, өлім жазасына бұйырылған айыпкерлерді мойнына бұғау, қолына құрсау, аяғына кісен салып дар түбіне айдап барып, енді аскалы тұрғанда кешірім жарияланып босанып кететініне таң қалуға болмайды — ойда жоқ жерде, кенеттен пайда болған қуаныштан ондай адамдар жүрегі жарылып өліп те кетеді, сол себептен ондай кездерде дәрігер қатысып бақылап тұрады, әрине, бұл да таң қаларлық іс емес.

Қуаныш кенет кездессе, қорқыныш сықылды ақылдан адастырады.

Қолымды көкке көтеріп, теңізді жағалап жүрдім де қойдым, біресе секірдім, біресе отырдым, біресе тұрдым, неше түрлі қимылдарға салдым, бірақ қалдырмай суреттеуге

шамам келмеді. Құтылғаным шын ба, өтірік пе, апырай, неғып аман қалдым, осы өңім бе, түсім бе, міне, бұдан басқа ой менде болған жоқ. Бір кезде жолдастарым есіме түсті, менен басқа тірі жан қалған жоқ, тірі қалған шығар дейін десем, біреуін де көргенім жоқ және олардың бірсыпыра бас киімдерін толқын айдап жиекке шығарып тастапты.

Бір кезде қайырлап қалған кемеге қарасам, бұлдырлап көз ұшында көрінеді, биік толқындар көлегейлеп анық көрсетпеді, сонда коп жерде қалғаны белгілі болды, қарадым да, өз-өзімнен: «Құдайым-ай, сонау жерден жиекке қалай жеттім» — дедім.

Өлімнен аман қалғанымға мың мәртебе шүкір етіп, қай жерде тұрғанымды білейінші және енді не істеуім керек деп айналып жан-жағыма қарадым. Қуанышым бірден басылды: қазір аман қалғаныммен, мұнан былай бәледен құтыла алмайтындығымды түсіндім. Үстім малмандай су, киюге киім, ішуге тамақ жоқ, ақыр аяғы бір жұтым су да жоқ. Я аштан өлу немесе жыртқыш аңдарға жем болу, бұдан басқа «жақсылық» көрінбейді. Құс атып тамақ асырауға, қарсы шапқан жыртқыш аңдардан қорғануға мылтық тағы жоқ. Бір пышақ, бір сауыт темекі, темекі тартатын қалиян, бар мүлкім осы. Біраз ойланғаннан кейін есімнен танып, жынды кісіше теңізді жағалап жүгіре бердім. Ымырт жабылып түн болған кезде, өзіме-өзім сұрақ қойдым: егер бұл аралда жыртқыш аңдар бола қойса, қазір олар қаптап, тамақ іздеуге шығады, сонда мен не істемекшімін?

Менің жалғыз-ақ ойыма келгені: анадай жерде тұрған үлкен бір ағаш бар еді, сол ағаштың басына шығып түнімен отырайын, таң атқан соң өлімнің бір түрін таңдармын дедім, себебі бұл жерде өмір сүрудің мүмкіншілігін таба алмадым. Су іздеп, аралды бойлап ширек мильдей жер жүрдім, онша көп ұзамай-ақ, менің бақытыма ағып жатқан бір бұлақ тап болды.

Суға әбден қанып алып, аштықты басайын деп аузыма темекі салып, қайтып әлгі ағашқа келдім, өрмелеп басына шығып, көзім ілінсе құлап кетермін деп, әбден жайласып отырып алдым. Жоқтан тәуір ғой, бірдеме келсе қару болар деп шокпар сықылды бір бұтақты кесіп алдым да, қолыма кесе көлденең ұстап, орныма қайта отырдым, әбден шаршағаным ғой қатты ұйықтап қалыппын. Екінші бірі ондай жерде ұйықтай алмас еді, ояна келсем тынығып, сергіп қалыппын.

Көзімді ашып қарасам, таң атып, ондағы-мұндағы көріне бастапты. Күн ашылған, жел тынып, толқын басылыпты. Менің бір таң қалғаным, кеме орнынан жылжып кешегі толқынның мені қуалап келіп шығарған жердің түбіне жақындап келіп шөгіпті: кешқұрым су көтеріп жағаға айдап келген болу керек. Тұрған жері түнеп шыққан жерімнен бір мильден артық емес. Ендігі ниетім кемеге барып азық-түлік және заттар алу болды.

Ағаштан түстім де тағы да жан-жағыма қарадым, ең әуелі көзіме түскені кешегі өзіміз мінген қайық болды, екі мильдей жер айдап барып жиекке шығарыпты. Соған барсам қайтеді деп оңтайландым да кері қайттым, себебі екі ортада ені жарты мильдей су басқан терең өзек бар екен және тезірек кемеге жетіп үнемдік азық-түлік тауып алам ба деген ой болды.

Түстен кейін теңізде тіпті толқын болмады, су кейін теуіп, жаға тайыздап қалды, екі жүз қадамдай жер жүзбей-ақ кешіп баруға болатын. Осы арада өзімді тағы бір ауыр қайғы басты, ой, эттеген-ай, суға түспей кішкене кідіргенде бәріміз де тірі қалады екенбіз-ау, жел басылғанша тоқтасақ, аман-есен жиекке шығатын шамамыз бар екен-ау, жағаға түгел шықсақ мен бұл сықылды халге ұшырап, адам баласының қоғамынан қол үзіп, жалғыз қалмас едім-ау деген ойға шомдым. Көз жасым көл болып жыладым, бірақ қайғыны

басуға көздің жасы көмекші болмайды ғой, қайтсем де кемеге жету қамына кірістім. Күн ыссы, киімді шештім де, суға түстім. Кемеге жүзіп келгенімде тағы бір қиыншылыққа кездестім: кеменің үстіне қалай шығу керек? Себебі кеменің қайырлап шөккен жері өте тайыз, барлық жері судан шығып тұр, сондықтан оның үстіне шығуға қол ілігерлік еш нәрсе жоқ. Жүзіп кемені екі рет айналдым, әуелі неғып көзіме түспегенін білмеймін, екіншіде бір арқанға көзім түсті, арқанның ұшы аста тек су бетіне екі-үш тұтамдай ғана шығып тұр, арқанның ұшын әрі іздеп, бері іздеп қолыма түсірдім де, тырмысып үстіне шықтым. Кемеге су кіріп, трюм толуға жақындапты; бірақ төмпешікке кездескен болу керек, арт жағы көтеріліп тұмсығы суға көміліпті, сондықтан арт жағындағы заттарға су тимепті. Арт жақтағы заттардың судан аман екенін барған бойда-ақ білдім. Себебі ең әуелі қандай заттардың бүлініп, қандайының бүлінбегенін білгім келді. Азық-түліктердің бәрі де құрғақ, тіпті дымқылданбаған да, азық салған сарайдың аузын аштым да қалтама нан толтырып алдым, уақытым озбасын деп отырмастан аяқ өре жеп жүрмін. Бас қосып компания жасайтын каютадан бір бөтелке ром тауып алып, ауызынан қылқылдатып бірнеше рет жұттым, болашақ жұмысқа аз да болса күш жинап кіріспесем болатын емес, халім бітіп әбден қалжырағанмын.

Өзіме керекті заттарды және азық-түлікті жиекке шығару үшін ең алдымен маған қайық керек болды. Жоқ нәрсені ойлап қол қусырып қарап отыруға болмайды, қысылған жерде кісі ақыл тапқыш келеді ғой, бас салып іске кірістім. Кемеді бірнеше бөрене, сырғауыл, тақтай, діңгек ағаштар бар еді. Міне, осыларды біріктіріп сал бұғым келді. Бірнеше жеңіл бөренелерді таңдап алып, ағып кетпестей етіп арқанмен байладым да, кеменің жиегінен төмен қарай сырғанаттым. Мұнан кейін кемеден түстім де, өзіме қарай тарттым, бөренелердің екі жақ басын бір-біріне қосып мықтап тұрып байластырдым да, қысқалау екі-үш тақтайды айқыш-ұйқыш үстіне салдым. Менің салмағымды көтерерліктей әп-әдемі сал болды, бірақ ауыр жүк тиеуге әлсізрек. Кемедегі ағаш шеберінің арасын тауып алып, тағы бір діңгекті үшке бөліп кестім де, салдың енін ұлғайттым. Қысылғанда кісі не қылмайды, әрине, басқа жағдайда мұндай іс менің қолымнан келмеген болар еді. Адам айтқысыз ауыр еңбек сіңірдім, қиналдым.

Салым мығымдалды, едәуір жүк көтеретін шамасы байқалды. Ендігі мәселе — тиеген жүкті суға шайдырмай алып шығу, бірақ мұны да көп ойлап тұрғаным жоқ. Кемедегі бар тақтайды жайластырып салдың үстіне төседім: теңізшілерге тиісті сандықтардың үшеуінің кілтін балталап бұздым, аузын ашып ішіндегі заттарын босаттым, сөйттім де, жылжытып тақтайдың үстіне әкеліп салдым. Бәрінің ең керектілерін таңдап алып сандықтың үшеуіне де нығыздап тұрып толтырдым. Біреуіне азық-түлік салдым: күріш, нан, ірімшік, бес бөлек ешкінің сүрлеген еті, кемедегі құстарға жем үшін алған дәннің қалдығы, жолда келе жатқанда құстарды әлдеқашан сойып жеп бітіргенбіз. Құстарға деп алған жеміміз бидай аралас арпа еді; бірақ бір жаман жері тышқан жеп қауыздап тастаған екен. Бірнеше жәшік шарап пен арақ тауып алып, бәрін де әкеліп орналастырдым, себебі олар сандыққа сыймайтын болды, сыйғанмен де оны сандыққа тығып жасырудың қажеті де жоқ еді. Біраз уақыт іздеп біздің шебердің бір жәшік құралдарын таптым, әрине бұл маған бәрінен де қымбат еді, ол кезде бұл құралдарды кеме толы алтын берсе де айырбастамаған болар ем. Жәшікті алдым да сол күйімен әкеліп, ашып қарамастан салға салдым, себебі онда қандай құралдардың бар екенін өзім бұрын шамалап білуші едім.

Енді маған мылтық және оған жеткілікті оқ-дәрілерді алу керек. Компания каютасынан әдемі екі құс мылтық және екі тапанша, екі қанжар тауып алдым, бір қапшық бытыра және бірнеше қаңылтыр сауытқа салған дәрілерімен әкеліп оны да салдым. Кемеді үш бөшке мылтық дәрісінің барын білуші ем де, бірақ оның қай жерде тұрғанын таба алмадым. Ақыры іздеп жүріп үшеуін де таптым. Біреуі шамалы дымқылданайын депті, екеуі құп-

құрғақ. Бұларды да әкеліп тиедім. Салым жүкке толды, енді жиекке қалай жету керек, себебі оны қозғайтын я ескек, я желкен жоқ, аз-кем жел болса салыны аударып кетуі мүмкін.

Менің көңілге тоқ санап арқа сүйегенім: теңізде толқынның жоқтығы; екіншіден судың көтеріліп жағаға шығуы, үшіншіден, шамалы болса да желдің арт жағымнан болуы. Іздеп жүріп екі-үш сынған ескек тауып алдым, жәшіктегіден басқа екі ара, бір балта, бір балға алдым. Сөйттім де теңізге түстім. Бір миль жерге шейін салым өте жақсы жүріп келді; бірақ байқап қарасам, мені толқын лақтырып тастаған жерден шамалы қиғаштау кетіп барады екенмін. Қисайыңқырап бара жатқанымды сездім де, жағаның ағысы болу керек, ол ағыс жылжытып мені су жайылып шыққан бір өзекке немесе өзеннің сағасына апаруы керек, егер осылай болса тоқтап жүгімді түсіріп алуға өте оңтайлы болар еді деген ой түсті.

Сол ойлағаным дұрыс болды. Азырақ жүрген соң алдымнан бір кішкене қуыс көрінді, сол қуысқа мені ысырмалап алып келді. Ағыстың ортасынан шықпайын деп, қақпалап білгенімше есіп келем. Бірақ әлгі қуыстың шыға берісінің қандай екенін білмегендіктен салым суға кетіп тағы бір қазаға ұшырай жаздадым, егер бұл жолы да апатқа ұшырар болсам күйікпен өлген болар ем. Ойда жоқ жерде салымның бір жағы қайырлап, қисая бастады: енді тағы осылай кішкене тұрғанда, жүктің салмағы бір жағына аударылып, сырғанап суға түсуінде сөз жоқ еді. Сол кезде бар күшімді салып ауған жағын қолыммен тірей қалдым, бірақ қанша күш салып тырыссам да салды орнынан қозғалта алмадым. Сол сіресіп тіреген бойыммен судың көтерілуін күтіп қозғалмастан жарты сағаттай тұрдым. Екі қарым салдырап ұйып қалды, жарты сағаттан кейін арттан келген су қайырлаған жағын сопаң еткізіп көтеріп жіберді, сал түзеліп қалпына барды. Сол кезде ескекті жерге тіреп салды кейін шегеріп, ағыстың арнасына апардым, мұнан кейін көп кешікпей-ақ әлгі қуысқа келіп кірдім, қуыстың екі жағы биік екен. Тұрдым да, мұның тоқтауға қай жері қолайлы болар екен деп, көз жіберіп жан-жағыма қарадым: теңізден көп алыстап кеткім келмейді, себебі қашан да болса бір кеме көрем бе деген үмітім бар, сондықтан жағаға жақын орналасқым келеді.

Жиектің оң жағында кішкенелеу бір өзекшеге көзім түсті, мен де соған қарай бұрылдым. Ағысты кесіп өтіп үлкен қиыншылықпен әлгі көрінген өзекке келіп кірдім. Бұл жерде тағы бір қорқыныш пайда болды: себебі келіп шыққан жерім тіке жар, егер салдың тұмсығы немесе бір жақ жаны екпінімен келіп жарға соқса аударылып, барлық жүкті суға құлатып алатын түрім бар, сондықтан судың көбірек көтерілуін күтуге тура келді. Тайыз да болса жиектің тегіс жеріне қарай жылжыдым, мұндағы мақсатым: су көтерілсе әлгі жердің суы тереңдеп салды жылжытуға жеңіл болады ғой деген ой еді, айтқанымдай-ақ болды, су көтеріліп тайыз жерді басқан сайын ескекті жерге тіреп бірте-бірте ілгері жылжи бердім, сөйтіп ақыры құрғаққа шықтым.

Менің ендігі ойым маңайды байқап, қауіп-қатерсіз мекендейтін қолайлы орын табу. Қайда тұрғанымды, қайдан келіп шыққанымды әлі білмеймін; тұрғаным жердің шеті ме, немесе арал ма, бұл жерде ел бар ма, жоқ па, немесе адам баласының көзі көріп, құлағы естімеген, барса келмес пе, жыртқыш аңдар тарапынан маған келетін қауіп-қатер бар ма, жоқ па — бәрі де маған қараңғы. Солтүстік жағымда биіктігі таудай бір үлкен төбе көрінді. Мылтықты жасап алдым да бірсыпыра оқ-дәріні қалтаға салып, соған қарай жүріп кеттім, төбенің өзі өте биік екен, өрмелеп әрең дегенде басына шығып, көз жібердім, байқап қарасам еншіме тиген сыбағам анықталды: тұрған жерім арал, айналасын қоршаған теңіз, бірнеше жартастар және бір-екі кішкене аралдар болмаса жер көрінбеді.

Менің тағы бір ашқаным: барлық белгілерін байкастырып қарасам, менің аралым өмірде түрен тимеген, адам баласының ізі түспеген арал, мүмкін жыртқыш аңдар бар шығар, бірақ әзір біреуін де көргенім жоқ. Құс деген қисапсыз көп, жырттылып айрылады, бірақ мен білетін құстарға бәрі де ұқсамайды, бір-екеуін атып алғанымда етінің жеуге жарайтын-жарамайтынын да білмедім. Төбеден түсіп келе жатып орманның түбінде ағаш басында отырған бір үлкен құсты аттым. Бұл дүние жаратылғаннан бері қарай бірінші рет шыққан мылтықтың даусы болу керек: мылтық даусы шыққан кезде, көтеріліп ұшқан құстың көптігінен күннің көзі көрінбей, әуені бұлт басқандай болды; құстың шикылдаған дауыстары әлденеше түрлі, бірақ мен көріп жүрген құстардың даусына ұқсамайды. Өлгі атып алған құсым қаршыға сықылды: қанаты мен жүні, тұмсығы қаршығаныкіндей, бірақ тырнақтары қысқа. Еті сасық екен, жеуге жарамады.

Қайтып салға келіп, жүкті жағаға таси бастадым, кешке дейін жүк тасумен болдым. Түнге қарай қайда және қалай орналасарымды білмеймін. Жерге жатайын десем — аңнан қорқам. Қорқуым бекер екен, артынан белгілі болды.

Жатуға бір жерді қолайлады да, айналамды сандықпен, жәшікпен қоршап, үстін тақтаймен жауып, қос сықылды бір қуыс істедім. Қолдағы азық-түлік таусылған соң тамақты қалай табатынымды тағы білмеймін, мылтық даусынан үркіп көтерілген құстар мен қоянға ұқсаған бір-екі кішкене аңнан басқа көзіме еш нәрсе түскен жоқ.

Ендігі бір ойым — кемеде қалған заттарды әлімнің келгенінше бірін қалдырмай жиекке тасып жеткізу, ең алдымен кеменің желкенін және арқандарын алғым келді. Тағы бір қырсыққа ұшырамасам кемеге тез барып жетуді мақұл көрдім. Себебі жел тұрып кетсе, кеменің қирайтыны өзіме мәлім. Басқа жұмысты қойдым да, кемеге қайта бару әрекетіне кірістім. Әрі ойлап, бері ойлап, салды жағаға қалдырдым, себебі салмен баруды қолайсыз көрдім, су қайтып, жаға тайыздаған мезгілде теңізге түстім, аяғымдағы башмағым мен іш киімімнен басқаның бәрін шешіп, қосқа тастап кеттім.

Әуелгідей арқаннан тартып, кеменің үстіне шықтым, тағы да жаңадан сал будым. Бұл буған салым анадай емес, өте оңтайлы болды. Ауыр жүк тиегенім жоқ, сонда да осының өзімен толып жатқан қажетті заттар тасыдым. Біріншіден, бұрынғы кемедегі шебердің қалған құрал-саймандарын — ірілі-уақты екі-үш қап шеге, жиырма шақты балта, ең қажеттісі қайрақ, тағы сол сияқты пайдалы заттар алдым. Мұнан кейін өзіміздің зеңбірекшінің қоймасынан үш сүймен, екі бешке, мылтыққа салатын жалғыз оқ, жеті мүшкет, шамалы оқ-дәрі мен тағы бір құс мылтығы, үлкен бір қапшық бытыра, үлкен бір бөлек құйма қорғасын алдым. Қорғасын өте ауыр болып, көтеруге күшім жетпеді.

Бұл айтылғандардан басқа алғандарым: екі көйлек, желкен, қосалқы желкен, тамақ, бірнеше көпшік пен жастық, бәрін де аман-сау жиекке шығардым.

Өзім жоқта азық-түлікті жыртқыштар жеп құртып кете ме деп кемеге бара жатқанда азырақ қорқайын дедім. Бірақ қайтып келіп қарағанымда еш нәрсенің ізі сезілмеді. Тек жабайы мысық тәрізденген бір кішкене аң сандықтың үстінде отыр. Мен жақындаған кезде азырақ қашты да, шоқиып отыра кетті, менімен танысқысы келгендей, көзін айырмай тесіле қарады. Мылтықты көтеріп алып ұсынып ем, қаймығатын түрі жоқ, бүлк етпей отыра берді. Бұл не қылған жәндік адамнан қорықпайтын дедім де, алдына бір үзім нан лақтырып тастадым, көбірек тастауға көзім қимады, сараңдығым ұстады, себебі азық-түлігім аз ғой. Келді де, нанды иіскеді, сонсоң шайнап-шайнап қылқ еткізіп жұтты, дәмі қалай тәтті еді дегендей, тілін жылмандатып жалады да, тағы береді ғой деп дәмәтті. Бірақ екінші қайта тастағаным жоқ, о да жөніне кетті.

Екінші рет алып келген жүктерді жағаға тасымалдап жеткізгеннен кейін, дәрі салған ауыр бөшкелердің аузын ашып, ішіндегісін бір-бірлеп тасығым келді, ең әуелі оларды қоятын орын сайлауым керек. Орманнан сырғауыл кесіп әкеліп, үлкен шатыр істедім, үстін желкеннің кенептерімен жаптым, сөйттім де, күнге, жауынға тез бұзылатын заттардың бәрін ішіне тасып, айналасына бос жәшіктерді үйдім.

Шатырдың кірер аузына үлкен сандықты қырынан қойып, ішкі жағына кесе-көлденең тақтай сүйедім. Сөйтіп, жайласып болғаннан кейін өзіме жерге төсек салдым, екі мылтықты басыма жастап, біреуін қойныма тықтым да жаттым. Кеме апатқа ұшырағаннан бері қарай төсекке бірінші рет жатуым. Әбден шаршағаным ғой, қимылдамастан таң атқанша ұйықтаппын. Себебі өткен түні аз ұйықтадым. Келесі күні кемеден жүк тасып, жиекке шығарумен болдым.

Мендей қылып мұндай сарайды ешкім де салмаған болар. Бірақ бәрі де маған жеткіліксіз, аздық етеді: кеме әзір қирамай бұрынғы орнында тұрғанда ішінде қалған заттарын біртіндеп болса да алып, қорымды молайтқым келді. Соның үшін су серпіп кейін тепкен сайын күнде кемеге барып ондай-мұндай заттарды әкеле бердім. Кемеге үшінші рет барғанымда едәуір олжалы болып қайттым. Салға сыйған заттардың бәрін де тиедім. Желкенді жамайтын үлкен бір кенеп бар еді, оны да алдым, алдында өзімнің тастап кеткен бір бөшке су тиген мылтық дәрісін мұны да алдым. Желкеннің бірін қалдырмай жиекке шығардым.

Тағы бір қуанышым мынау болды: кемеге бес рет пе, алты рет пе барғаннан кейін, бір күні қайта барып, әр жерін шұқылап қарап көрсем, ойда жоқ жерден тағы да бір олжаның үстінен шықтым. Кеменің трюмінен үлкен бір бөшке кепкен нан, үш бөшке ром, бір жәшік шекер және бір бөшке ақ ұн таптым. Трюмнан мұндай азық-түлік табамын деген ойымда жоқ, себебі бар болса да су тиіп былғанып қалды ғой деп ойлап ем. Кепкен нанды бөшкеден алып желкеннің кенебіне орадым, қалғанын сол күйімен салға тиеп аман-сау бұларды да жағаға жеткіздім.

Екінші күні кемеге тағы бардым, әлім келген заттың бірін қалдырмай алдым да, енді арқанға жабыстым, арқандарды көтеруге жеңіл болсын деп бөлек-бөлек етіп кесіп салға тиедім. Күшімнің келгенінше бір талай темір жинап алдым. Мұнан кейін қалған ағаш тақтайларды кесіп жаңадан үлкен етіп салды будым да, барлық жүгімді тиеп ақырындап жиекке қарай жылжи бердім. Бұл сапар бағыт өзгерді: менің салым ебедейсіз және жүгі ауыр болғандықтан, басқарып отыруға өте қиын болды. Бұрынғы жүк түсірген қуысқа келіп кіргенімде, ептеп әкеліп тоқтата алмай, сал аударылып, жүкпен бірге өзім суға құладым. Суға кетемін деп өз басымнан қорыққаным жоқ, себебі жиектемін, бірақ алып шыққан заттарымның көбін жоғалттым, әсіресе темір-терсек жағы. Темір маған өте қымбат, өкіндім, амал бар ма; су кейін теуіп, жаға тайыздалған кезде арқандарды сүйреп жиекке шығардым және бірнеше бөлек темірлерімді тауып алдым: мұның бәрі маған оңайлықпен түскен жоқ, көбінесе сүңгіп іздеуге тура келді, өзімді де шаршатты. Мұнан кейін де күн сайын кемеге барып, қолыма іліккенін әкеле бердім.

Аралға келгеніме он үш күн болды, осы он үш күннің ішінде кемеге он бір рет барып, екі қолдың әлі келген заттарын алып үлгірдім. Егер жел болмай тынық боп тұрғанда, енді бірнеше күннің ішінде бөліп-бөліп кеменің өзін шығаруға да шамам бар еді. Он бір күн өтіп, он екінші күн дегенде жел шығып, дауыл тұрып кететіндей сыйқы байқалды. Дегенмен судың кейін тепкенін күтіп тұрдым да, кемеге кеттім. Каютаны әуелі түгін қалдырмай тінтіп қарадым, еш нәрсе қалмаған сықылды көрінді, бірақ сөйтіп жүргенімде бір әдемі қаңылтыр сауыт көзіме түсті, ашып қарасам: біреуінде — үш ұстара, бір үлкен

қайшы, бірсыпыра пышақ пен шанышқы; екіншісінде— отыз алты стерлинг шамасындай алтын және күміс ақша. Бұлардың бірқатары еуропалық, енді біреулері бразилиялық ақша. Ақшаны көргенде бір түрлі ашуланғандай болып: «Түкке тұрмайтын шірік, сенің маған енді керегің не? Еңкейіп жерден аларлықтай да құның жоқ қой, сенен маған бір пышақ артық емес пе, сені алғанда не қылмақшымын, сен менің не қажетіме жарайсың, қай жерде жатсаң, сол жерінде қал да су түбіне барып шірі» — дедім. Осылай деп азырақ ойлап тұрдым да, шүберекке орап қалтама салдым. Енді жаңадан сал бууға жөні келмейтін болды, көк түнеріп жаға жақтан жел тұра бастады. Жел жағадан соққан кезде сал буудың пайдасы жоқ; толқын күшеймей тұрып тезірек жиекке жету керек, әйтпесе жиекке шығудың өзі үлкен қауіп. Көп уақыт өткізіп тұрғаным жоқ, суға түстім де жағаға қарай жүзе бердім, иығымда бір талай жүгім бар және жел қарсы алдымнан болып, өліп-талып жағаға әрең жеттім. Мен жиекке шыға берген шамада жел бұрынғысынан күшейіп, қатты толқын көтерілді.

Бірақ мен бұған дейін барлық мүлкіммен амансау үйге келдім. Келдім де, шатырға кіріп жаттым. Дауыл түнімен соқты, таңертең шатырдан басымды шығарып қарасам, кеме тұрған орнында жоқ. Бұл әуелі маған өте көңілсіз болып көрінсе де, артынан өзімді өзім жұбаттым, жел тынық кезде уақыт өткізбей бар күшімді сарп етіп өзіме керекті заттардың бәрін де алдым, мұнан былай да кеме орнында тұрғанмен, бәрібір алатын еш нәрсе қалған жоқ.

Содан қайтып кемеңі де және онда қалған нәрселерді де ойлағаным жоқ. Мүмкін, дауылдан кейін де ондай-мұндай, бөлек-салағын жағадан тауып алуға болар және солай болды да, бірақ одан көрген пайдам шамалы.

Менің ендігі ойым — егер бола қойса жабайылардан қалай сақтану және жыртқыш аңдардан қайткенде аман қалу. Баспананы қалай етіп салуым керек, міне, ойлағаным осы болды. Үңгір қазсам ба екен немесе шатыр істеп, айналасын нығайтсам ба екен. Ақырында ойлап-ойлап екеуін де істегім келді. Істеген жұмысым туралы айтсам және жасаған үйімді суреттесем артық болмас деп ойлаймын.

Жиектегі шатыр тігіп орналасқан жерім қоныс теуіп мекендеуге өте қолайсыз, қолайсыздығы: теңіздің жағасы, әрі ойпаң, айналасы саз, жанбыр жауса батпақ болады. Жақын жерде ішетін ауыз су жоқ, сондықтан мекендеуге бір қолайлы орын тауып алуым керек болды.

Ол-мекендейтін жерім мына жағдайларыма сәйкес болуы керек: біріншіден, менің үйім батпағы жоқ жерге және тұщы суға жақын болу керек; екіншіден, көлеңкелі жерде болу керек; үшіншіден, екі аяқты және төрт аяқты жыртқыштардың шабуылынан қауіпсіз болу керек; ал ақырында, төртіншіден, теңіз жақ беті ашық болу керек, себебі құдай оңдап көзіме кеме көрінсе, құтылам ба деген үмітім бар.

Іздеп жүріп осы қолайлы-ау деген бір жерді таптым. Айналасы зәулім ағаш, ортасы ашық, бір жағы биік төбе, төбе болғанда да тіп-тік, төбеден келіп түсе алатын жер емес. Сол жерде тереңдігі едәуір бір қуыс бар, бірақ ешқандай үңгір жоқ. Тапқан жерім өзіме ұнады, әрі таса, әрі көлеңке. Сонымен осы алаңға орналасқым келді. Алаңның ұзыны екі жүз ярд² бір жақ етегі төбеге барып тіреледі, төбенің мүйісі иректеліп теңіздің жағасына барып тоқтайды, алаң төбенің оңтүстігі мен батыс жағының аралығында. Ертеден кешке дейін күннің көзі түспейді, ылғи көлеңке болады да тұрады.

Ең әуелі дөңгелетіп үй салатын жердің орнын сыздым, сызықтың айналасы жиырма, іші он метрдің шамасындай. Бұдан кейін сызықтың үстіне арасын сынық сүйемдей ашық қалдырып нықтап тұрып екі қатардан қазық қақтым, қақпас бұрын қазықтың бәрін де өткірлеп ұштап алғанмын. Үйімнің биіктігі бес жарым футқа жақындайды. Іш жағына жуан-жуан ағаштарды кесе көлденең салып, қазықтың ашық қалған араларын төбесіне жеткенше арқанмен нықтап тұрып байладым. Салған қорғаным көңілдегідей болды, аң түгіл адам да бұзып кіре алатын емес, әрине, бұл оңайлықпен біткен жоқ, көп уақыт оздырып, толып жатқан еңбек сіңіруге тура келді; әсіресе бәрінен гөрі қиын болғаны — орманға барып ағаш кесу, кесілген ағашты тасу және оны жерге қағу. Есік істегенім жоқ, басқышпен түсіп, басқышпен шығатын еттім, ішке түскенде басқышты өзіммен бірге ала кірем. Сонымен салған жайым келісті, мықтап-ақ бекіндім, еш нәрседен қорқып алаңдамай, қауіпсіз тыныш жатып ұйықтайтын болдым, ал енді жайбарақат уақытта мұны істеу мүмкін болмас еді. Осынша бейнеттеніп бекінбесем де болады екен, мұны артынан барып білдім.

Көп бейнет көріп үлкен азап шегіп, жиектегі азық-түлік, қару-жарақ және басқа мүлкімді қорғанға тасыдым. Жауын-шашыннан, ыстықтан сақтану үшін қорғанның ішінде бірінің үстіне бірін қойып, екі қабат шатыр тіктім де, үстін желкенмен, кемеден әкелген брезент кенеппен жаптым. Жататын орнымды да сайладым, капитан жәрдемшісінің тоқымалы тор кереуетін орнатып, соның үстіне ұйықтайтын болдым. Жауын-шашынға тез шіритін заттардың бәрін тасып шатырға кіргіздім. Заттарды қорғанға кіргізіп болған соң, қорғанның ашық жерін мықтап бітедім де, кішкене ғана есік қалдырып, кіргенде де, шыққанда да жаңағы айтқандай басқыш арқылы түсіп, басқышпен кіріп жүрдім.

Қорғанды істеп бітіргеннен кейін таудан үңгір қазуға кірістім. Қазып шығарған тастар мен топырақты қорғанның ішіне төсеп, шұқыр жерлерді тегістедім, топырақ төселгесін едені екі сүйемдей жоғары көтерілді. Қазған үңгірім шатырдың сырт жағында болды, қазғаным бөтен болған жоқ, баз есебіне пайдаландым.

Бұл жұмыстарды әбден аяқтап шығу көп уақыт және көп еңбек сіңіруді тіледі. Жұмыс үстінде толып жатқан оқиғалар кездесті, осы туралы айтып өткім келеді. Бір күні шатыр тігіп, үңгір қазуға әзірленіп жатқанымда, бір кесек қалың қара бұлт ойнап шықты да, төгіп құя салды. Мұнан кейін найзағай жарқылдап, қатты-қатты күн күркіреді. Әрине, бұл бұрын-соңды көрмей жүрген нәрсе емес, найзағай жарқылдап күннің күркірегенінен қорыққаным жоқ, қорыққаным «мылтық дәрісі» еді. Осы ойыма түскенде жүрегім мұздап, денем қалтырап қоя берді, егер жасын түссе ең алдымен дәрі жанады, дәрі жанса мен не болам, қорғанатын да, тамақ тауып ішетін де құралым осы дегендей пікірлер кенеттен пайда болды. Дәрі жарылған кезде өзімнің қандай қауіпке кездесетінім тіпті ойымда да жоқ. Осы ойым өзіме зор әсер етті, істеп жатқан жұмысымды уақытша тоқтаттым да, дәріні бөлшектеп әр жерге орналастыру ниетімен, найзағай басылғаннан кейін қалта тігіп, жәшіктер істеуге кірістім. Менің ойлағаным бәрі бірдей жанып кетпес үшін дәріні бөлшектеп, жаңа қойса бірінің жалыны біріне тиместей етіп әрқайсысын әр жерге көму еді. Бұған екі жеті уақытым өтті. Барлық дәрі екі жүз қырық қадақтың шамасындай еді. Қалтаға, жәшікке салып жүз түйіншек еттім де, дымқыл тимейтін жерді таңдап жүріп таудың баурайына апарып көмдім, іздегенде бірден табу үшін бәрінің үстін сызып белгі салдым. Кемеді су тиіп дымқылданған дәріні сол күйі мен апарып өзімнің үңгіріме қойдым. Қорғанды салып жатып күніне бір рет әр жерді қарап жүріп қайтушы едім, өйткені бір жағынан құс атып көңіл көтерейін дейім, екінші жағынан аз да болса маңайымды зерттеп, аралдың жаратылыс байлығын білгім келеді. Бірінші рет шыққанымда жабайы ешкілердің өте көп екендігін көрдім, ешкінің көптігіне қуандым, бірақ өте сақ мақұлық болады екен, маңайына жолатпай тым алыстан қашады. Бұған көп

қайғырғаным жоқ, әйтеуір бір күні болмаса бір күні қалай жақындаудың әдісін білермін дедім де қойдым. Ешкілердің топтанған жерін бақылап жүріп мынадай жағдайларын сездім: олар тау басында тұрған кезде мен етек жағынан келсем, маңына жолатпайды, тым алыстан қашады; ал енді етекте жайылып жатқанда, айналып тау жағынан келсем, мені сезбейді, жайылып жата береді. Әбден байқап алдым да, бұл жануарлар төбесіндегі затты көрмейді екен-ау деген қорытындыға келдім. Бұдан кейін ылғи биік тастың басына шығып, тау жағынан келетін болдым және төбесінен келсем, жақындап ататын болдым. Әуелгі атқаным бір лақ ешкіге тиді. Атуын атсам да, лағын аядым. Енесі құлап тыпыршып жатқанда, қозғалмастан секиіп қасында тұрды. Тұрғаны былай тұрсын: ешкіні иығыма салып үйге қарай жүргенімде, лағы қалмай артымнан ерді. Еріп үйге шейін келді. Ешкіні жерге тастады да, лақты қолыма алып қорғанның ішіне түсірдім, ойым асырап өсіргім келді. Бірақ әлі отығып жетпеген екен, асырауға көнбеді, амалсыз сойып жедім. Екі ешкінің еті көп уақыт үнем болды. Себебі басқа азық-түлігімді, әсіресе нанды мүмкін қадарынша үнемдеу үшін аз-аздап жедім.

Үйге әбден жайласып алғаннан кейін, от жағатын ошақ қазып және молайтып отын жинап алғым келді. Мен бұл міндетті қалай орындағанымды, өзіме қолайлы қандай жағдайлар туғызғанымды өзінің тиісті орнында айтармын, қазір өзім туралы, сол кезде басыма келген ой-пікірлер туралы сөйлегім келеді, әрине, ондай пікірлердің аз болмағаны түсінікті ғой.

Мен қараңғы дүниеде қалдым. Дауыл мені адам баласының көзі көріп, құлағы естімеген аралына әкеліп тастады, тұрған жерім баяғы барамыз деп шыққан жерге алыс, көп шалғай жатыр, сауда кемелерінің жүретін жолы да әлденеше жүз миль, көктен болмаса жерден келіп қолының ұшын берер ешкім жоқ, барса келместің аралында ит-құсқа жем болып өлуді құдай тағала менің маңдайыма жазған екен, басқа не бар, енді күнім бітті ғой деген пікірлер қаптап келгенде, көзімнен аққан жасқа етегім толды. Осы туралы ойлағанымда құдай тағала себепті өзінің жаратқанын өзі құртатынын, тағдырдың озбырлығына ұстап беретінін, ешбір жәрдемсіз далаға тастап, қандай бақытсыздыққа ұшырататынын, ондай тұрмысты қаламаса да, сондай жаман халге жеткізетінін ойлап ұға алмадым.